

MEDGYASZAY ISTVÁN MINTAMÚZEUMA

Sipos Anna

művészettörténész

Laczkó Dezső Múzeum

A századforduló magyar építészetének egyik legmeghatározóbb alakja Medgyaszay István volt, aki teljesen egyedülálló építészeti formanyelvet alakított ki. Munkásságát szinte lehetetlen bármelyik irányzathoz sorolni. Bécsi tanultsága miatt nem illik a Lechner-követők közé, ugyanakkor hely- és kultúraspecifikus tervezői gyakorlata a bécsi szecessziótól is távol áll. Bár formaképzésben a régi építészeti hagyományokhoz nyúlt vissza, a szerkezet és anyaghasználat terén nem riadt vissza az újtól, így vált a vasbeton művészi alkalmazásának jeles alakjává. Az sem elhanyagolható tény, hogy Medgyaszay Budapesttel szemben a vidéki városokban látta a nemzeti kultúra megteremtésének és fenntartásának zálogát (Brunner 2017).

Veszprém városa két épületet is köszönhet Medgyaszaynak; a színházat és a múzeumot. Mindkét építkezéssel kapcsolatban számos eredeti dokumentum maradt fenn. Ezeknek egy része a Veszprém Megyei Levéltárban és a Laczkó Dezső Múzeum adattárában található, de az építőművész hagyatékában is számos kiviteli terv fellelhető. Különösen figyelemre méltóak azok a személyes hangvételi levelek, amelyeket Medgyaszay dr. Óvári Ferenc közgyűlési képviselőnek és Laczkó Dezső múzeumigazgatónak címzett. E levelek nem csak az építéstörténet rekonstruálása szempontjából értékes dokumentumok, hanem jól tükrözik az építész és építető viszonyát, tépelődéseit, célkitűzéseit. A veszprémi színház terveinek elkészítésével 1907-ben bízták meg Medgyaszayt, aki a végleges terveket Párizsban, François Hennebique vasbetontervező irodájában dolgozta ki. Ez az épület, az első vasbeton szerkezetű színházként, komoly szakmai sikert hozott számára, és rövidesen elnyerte a soproni színház áttervezésének megbízását is. De több úttörő szabadalma – például a színházi ajtózár (1909) és a vasbeton mennyezet (1910) – is ehhez az építkezéshez köthető (Potzner 2004, 18). Az új színházban az első előadást 1908. szeptember 17-én tartották, az épületet pedig 1909. január 10-én avatták fel (Potzner 2004, 87). (1. ábra)

A színház építkezése épp hogy befejeződött, mikor Veszprém város vezetősége egy újabb fontos középület felhúzását kezdte szorgalmazni. A korabeli bürokrácia, az állandó pénzhiány és a kirobbanó első világháború azonban komolyan közrejátszott abban, hogy Medgyaszay másik veszprémi alkotása, a kultúrpalota csak nehézkesen és számos áttervezés után épülhetett fel.

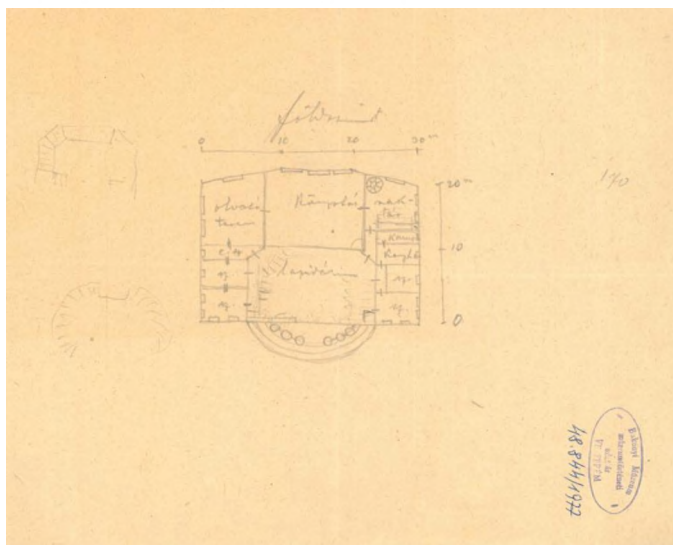
1. ábra: Weinstock Ernő: A veszprémi színház és a Korona-szálloda, Kiadja: Fodor Ferenc könyvkereskedése, Veszprém, 1930 körül, LDM Történeti fényképtár ltsz: 87.11.13.

A Veszprém Vármegyei Múzeum és Könyvtár 1902. december 2-án alakult meg. A múzeum első kiállításai, önálló épület híján, a vármegyeháza épületében nyíltak meg 1904-ben. A gyűjtemény gyors gyarapodása miatt azonban rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy önálló kultúrpalotára van szükség (Éri 1964, 43–44).

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege Hüttl Dezső építész ajánlotta a múzeum megtervezésére, de mivel ő túl nagy összeget kért, Óvári Medgyaszayt javasolta, aki a színház építkezésénél már komoly szakértelemről tett bizonyosságot.¹ A múzeumi egyesület választmánya 1908 októberében bízta meg az építész a munkával. 1908 novemberében Laczkó és Medgyaszay közösen vázolta fel az építendő múzeum alaprajzi vázlatát, de a részletesebb kidolgozásra csak 1909 év elején került sor (Éri 1964, 49). Az építész 1909. január 21-én megfogalmazott leveléből az is egyértelműen kiderül, hogy nem pusztán egy funkcionális épület tervezése volt számára a cél, hanem a modern minta múzeum típusának kialakítása. (2. ábra) „Múzeumunk tervvázlatát nagyjában már elkészítettem a múlt hóban, amikor Leemayernek megmutatva azt ajánlotta, hogy – az eddigi elvek szerint jó alaprajz helyett – a legújabb elvek szerint oldjam meg a feladatot. Ezzel csakugyan egészen modern minta múzeumot létesíthetnénk, természetesen – teljesen új épületben. Az új elv az átvilágított, kétoldalt ablakos, termék építéséből áll. Ha megállapodunk abban, hogy csak teljesen jól

¹ Az építés és műve. (kézirat)Laczkó Dezső Múzeum (a továbbiakban: LDM) Múzeumtörténeti adattár, leltári szám: (a továbbiakban: ltsz) 48.682/1977.

megvilágított szekrényeket és tárgyakat engedhetünk meg, úgy az utóbbi megoldásnál szinte kétannyit helyezhetünk el, mint a féldalt világított termekben.”²

2. ábra: Medgyaszay skicce a Laczkó Dezsőnek írt levél melléklete, 1908. november 7. LDM Múzeumtörténeti Adattár ltsz.: 48844/1977

A veszprémi sajtó azonban bizonyítja, hogy nem pusztán egy mintamúzeum létrehozása volt a cél, hanem a magyar múzeum típusának megteremtése, amelynek terveit más városokban is felhasználták volna.³

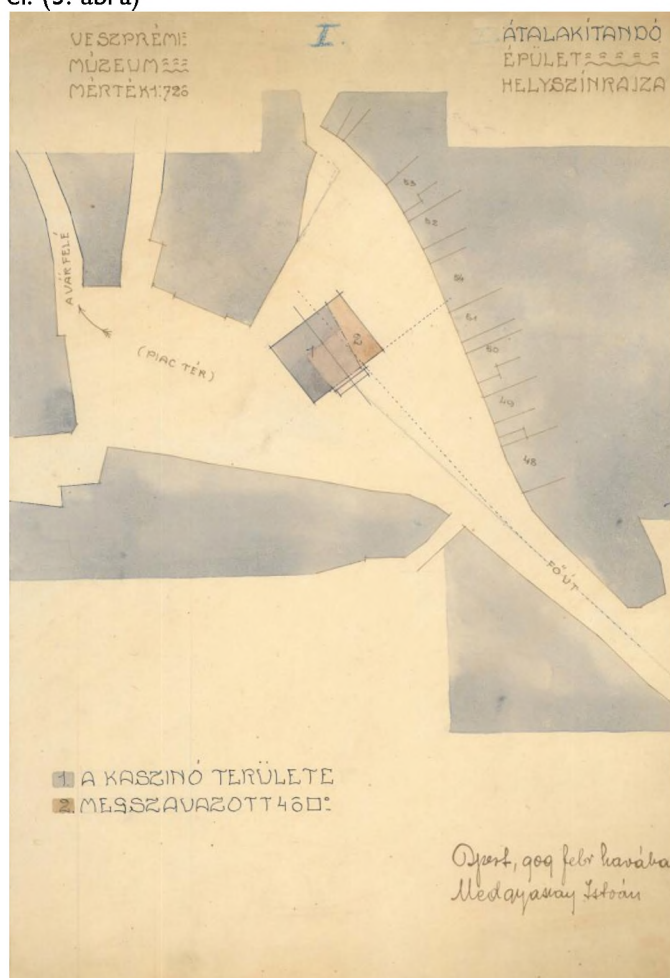
A múzeumalapító Laczkó Dezsőnek határozott elképzelései voltak arról, milyen a veszprémi régészeti, néprajzi, történeti és képzőművészeti, Veszprém vármegye múltját és jelenét dokumentáló gyűjtemény számára ideális kultúrpalota. Megfontoltságát bizonyítja az is, hogy 1908 novemberében tanulmányozás céljából kölcsönkérte az októberben megnyílt szombathelyi múzeum tervrajzait (Éri 1964, 49). A Czigler Győző és Dvořák Ede által tervezett, historizáló épület szintén a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének vigyázó szemei alatt kifejezetten kultúrpalotának készült (Tóth 2009, 23).

Bár a veszprémi múzeum megtervezésével a múzeumi egyesület 1908-ban Medgyaszay Istvánt bízta meg, 1908 decemberében Csomay Kálmán helybeli építőmester is készített egy tervezetet, az azonban nem ismert, hogy miért és kinek a kérésére. A francia neoklasszicizmus formavilágát idéző, grandiózus palotát hangsúlyos, oszlopsorral alátámasztott, timpanonnal lezárt portikusszal képzelte el (Éri 1964, 49).

Miután 1909 elején Medgyaszay elkészítette első vázlatait, márciusban másodjára is összeült az építészeti bizottság. Igaz, egyöntetűen elfogadták a homlokzat-terveket, Ádám István kanonok, Koller Sándor alispán és Szeglethy György polgármester mégis úgy vélte, hogy

valamely klasszikus építészeti stílus talán illőbb lenne a múzeum számára. Azt azonban belátták, hogy ez jelentős többletköltséggel járna „és mert a bemutatott terveken megnyilatkozó irány úgy részleteiben, mint egészében szép és a mindenütt látható sablonoktól elütő” elgondolás, a megszokott, hagyományos ízlést háttérbe tudta szorítani az újító törekvés, a szecessziós stílus (Éri 1964, 49–50).

Medgyaszay első tervein a veszprémi és soproni színház architektúrájához rendkívül hasonló elképzelést vázolt fel. A négyzet alaprajzú, négyszintes, tömörszerű épületet szimmetrikus homlokzatalakítással képzelte el. A gyűjtőútjai során megismert népi építészeti elemeket keleties formákkal ötvözte ezen a munkáján is, és a főhomlokzaton hangsúlyos sgraffito helyezkedett volna el. (3. ábra)

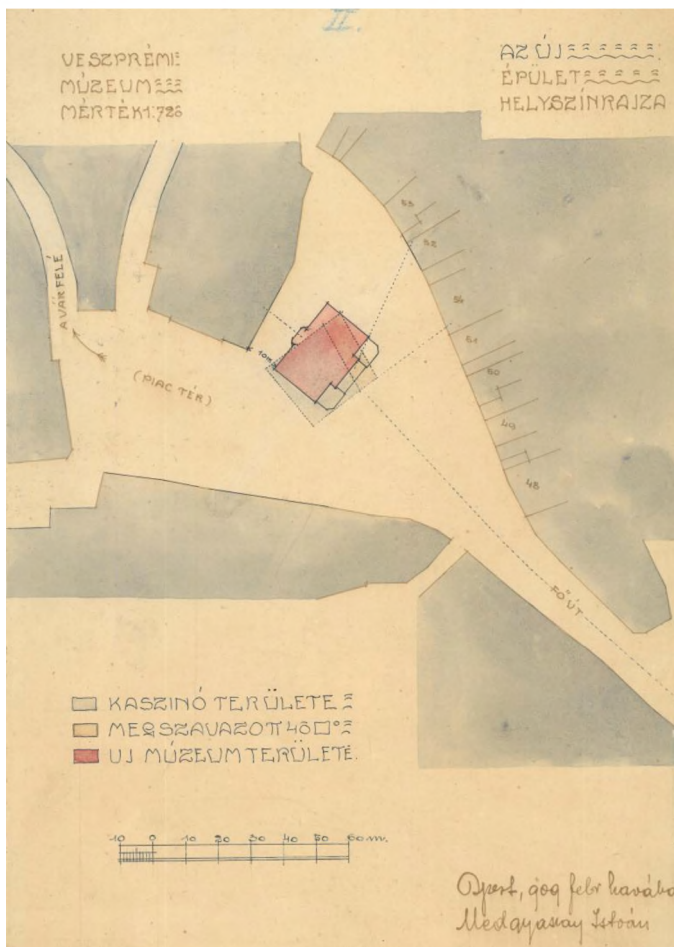

3.1. ábra

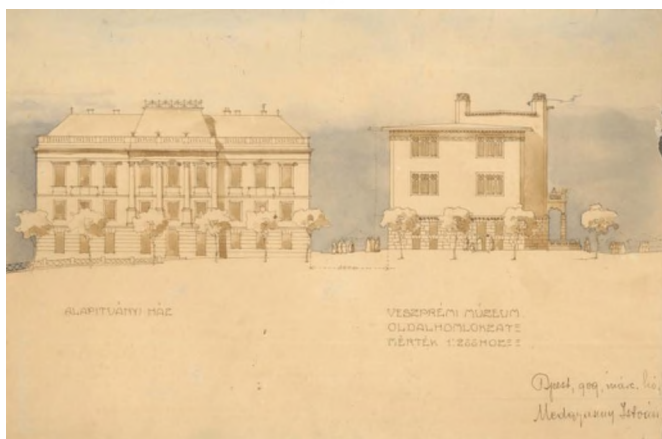
Bár úgy tűnt, a múzeumépítés ügye jól halad, ez sajnos nem így volt. A telek maximális kihasználásának érdekében, bár anyagi fedezet nem volt rá, bővítették Medgyaszayval az épület tervét, a minisztérium azonban nem volt hajlandó fedezni a többletköltségeket, és az ügy megakadt (Éri 1964, 50–52).

² Medgyaszay István levele Laczkó Dezsőhöz. Budapest (1909. január 21), LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.912/1977.

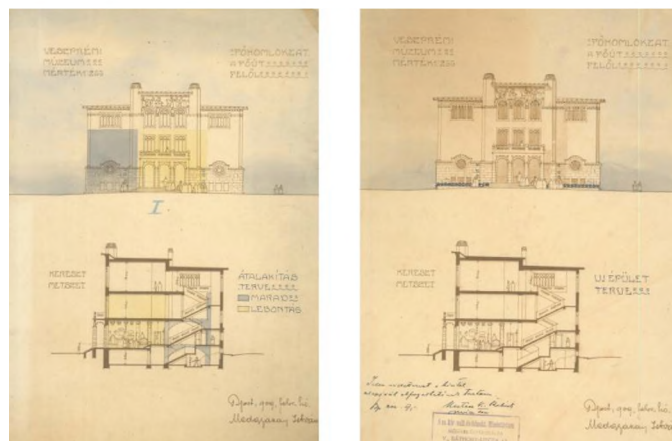
³ A múzeumról. (gépeelt jegyzet) In: Veszprémi Hírlap. (1908.10.25.) LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.681/1977.

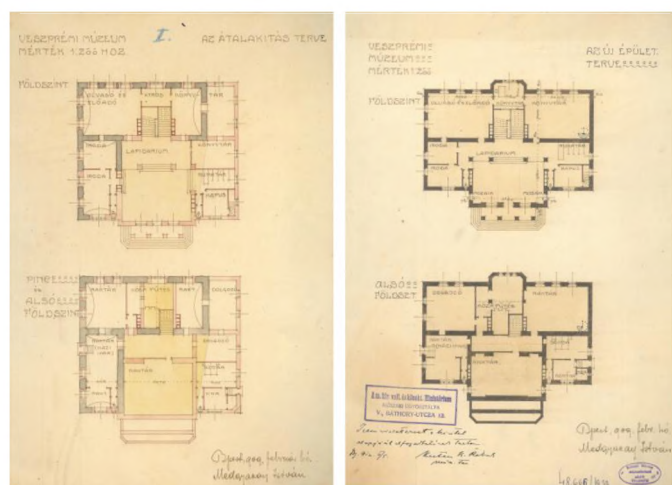
3.2. ábra

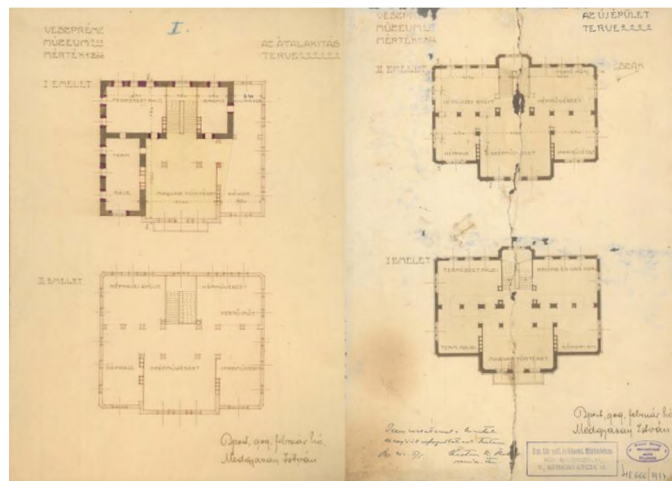
3.3. ábra

3.4-5. ábra

3.6-7. ábra

3.8-9. ábra

Medgyaszay István: a Veszprémi Vármegyei Múzeum és Könyvtár első tervvázlatai, 1909. LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.661/77

1910-ben úgy tűnik, már Laczkó Dezső is elbizonytalanodott a Medgyaszay tervek realitást illetően. Azzal a gondolattal kezdett játszani, hogy a múzeumot a tűztorony köré komponálva helyezze el. Az ötletet a Veszprémi Ujság is felkapta,⁴ Laczkó pedig képeslapok segítségével több látványtervet is készített.⁵ (4. ábra)

⁴ A múzeum kérdése. (gépelt kézirat) In: Veszprém Ujság, (1910.12.18.) LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.681/1977.

⁵ Képes levelezőlap. A múzeum elhelyezési terve. LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.857/1977.

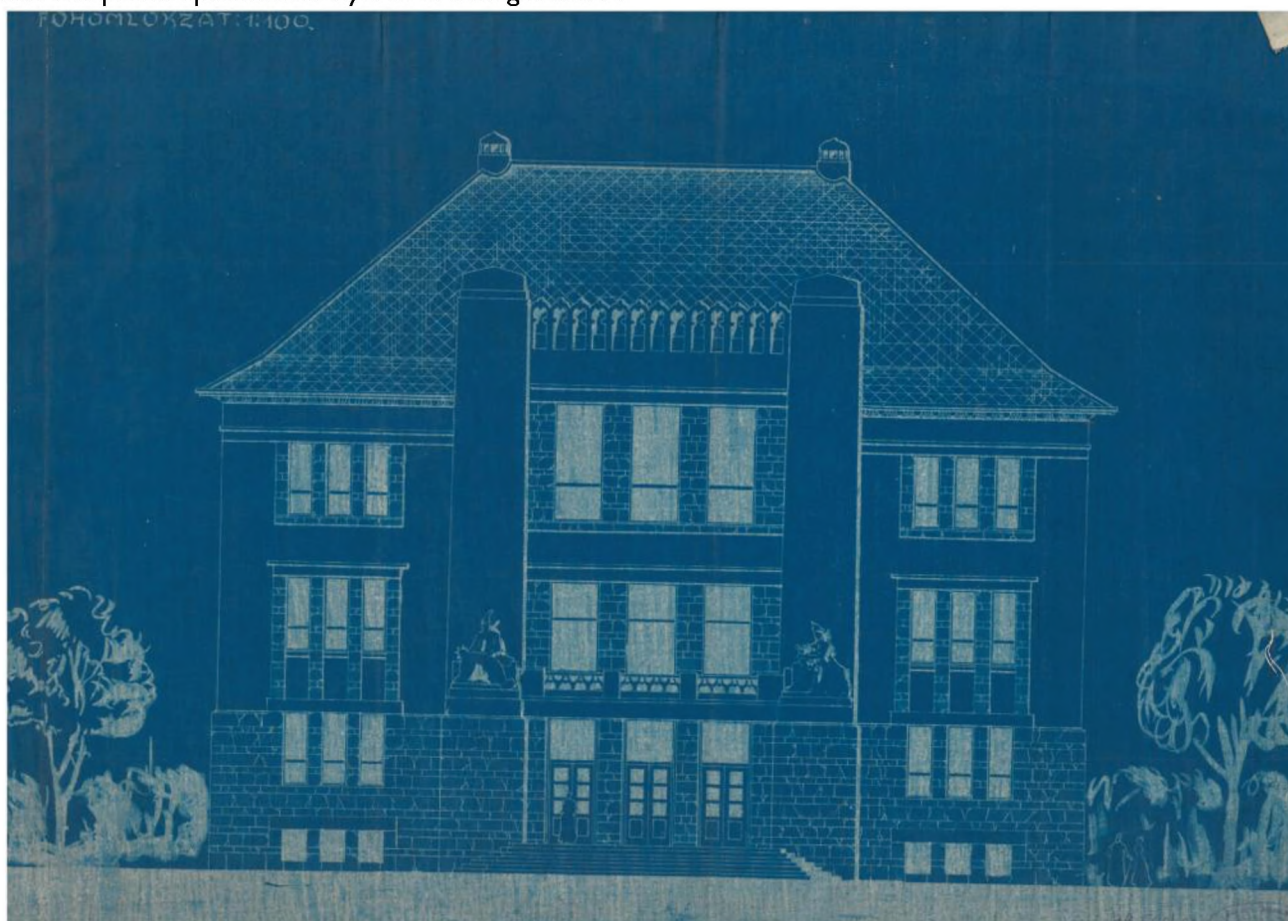
Veszprém. Tűztorony. — Veszprémi takarékpénztár.

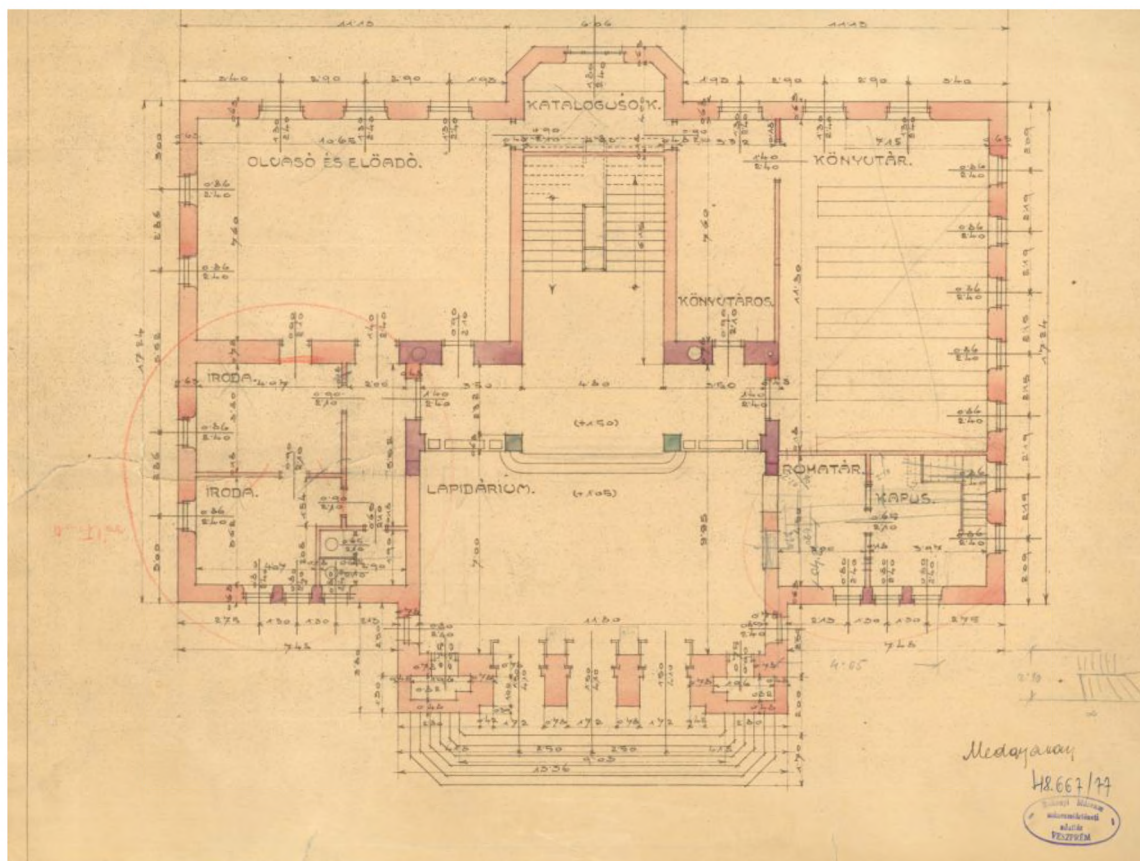
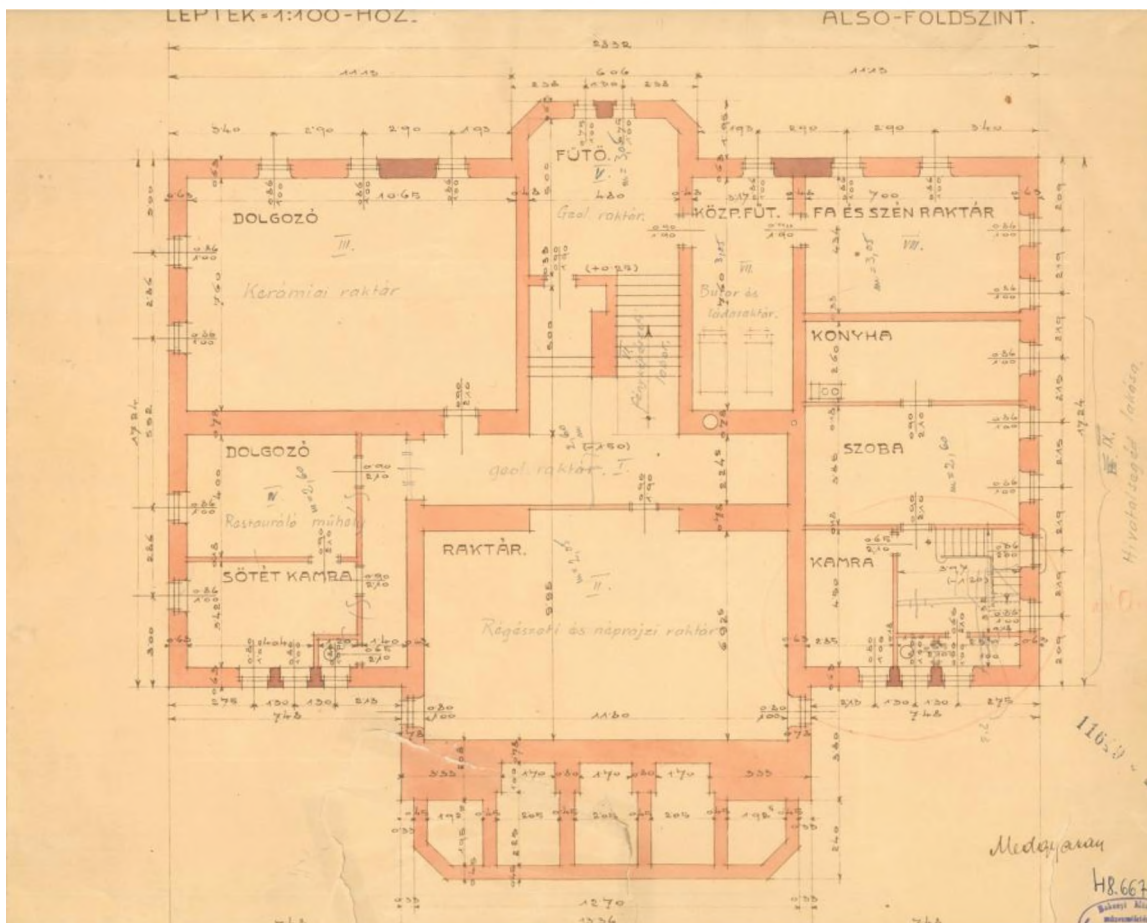
4. ábra: Képes levelezőlap, a múzeum elhelyezési terve, Laczkó Dezső skicce, "V. múzeum a piac felől 340°ól." 1910. Múzeumtörténelmi adattár 48.857/1977 Veszprém, Tűztorony – Veszprémi takarékpénztár, Budapest Athenaeum 1906

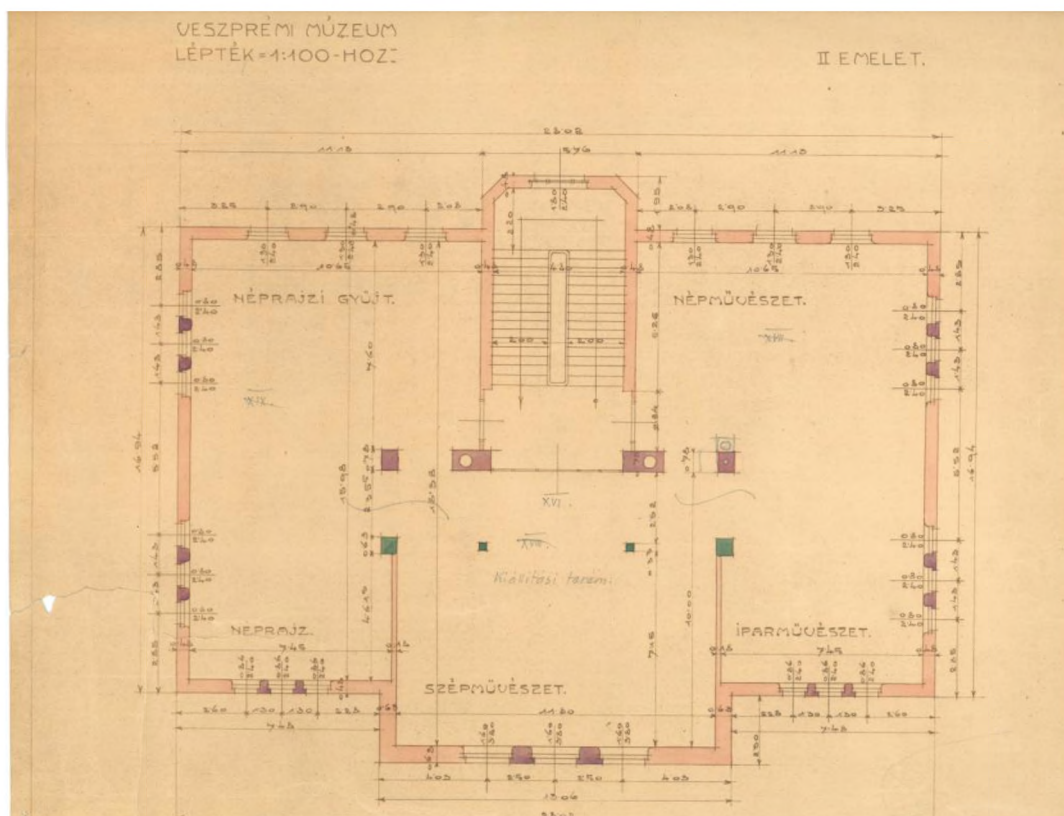
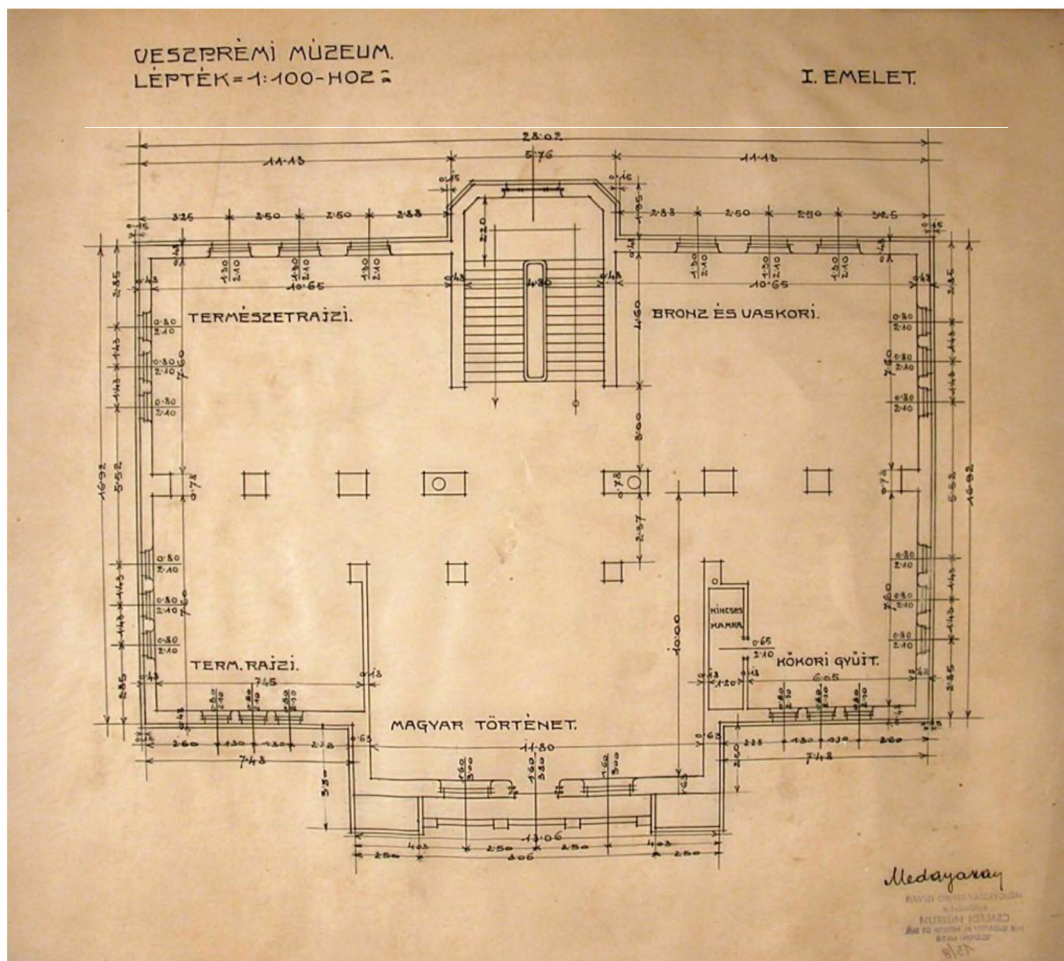
A múzeumépítés ügye csak 1911-ben került újra napirendre, a végleges helyszín kijelölését követően még egy év telt el, mire a kivitelezési munkálatokra versenytárgyalást írtak ki. 1913. augusztus 9-én Csomay Kálmán veszprémi építőmester nyerte el a megbízást. A

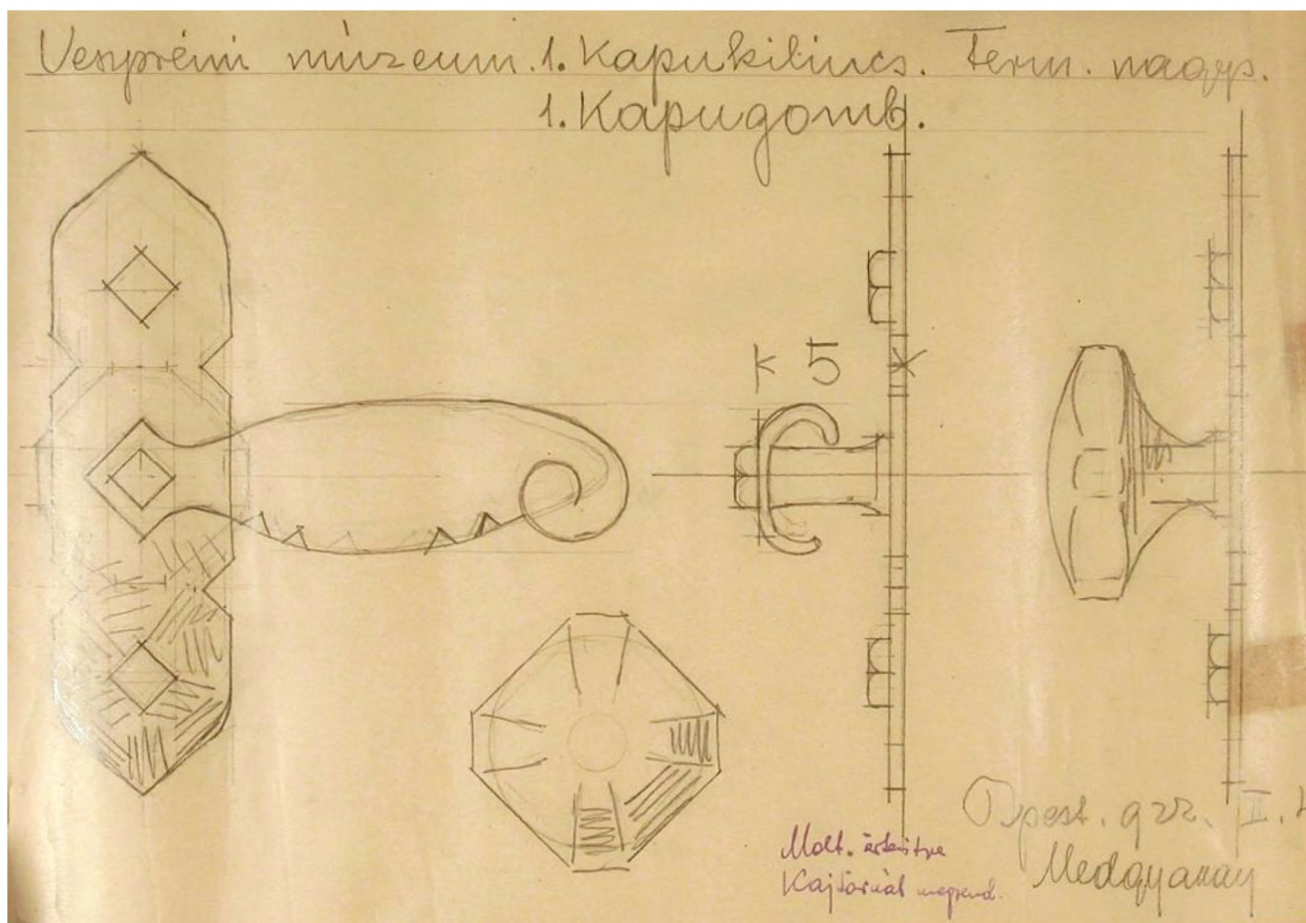
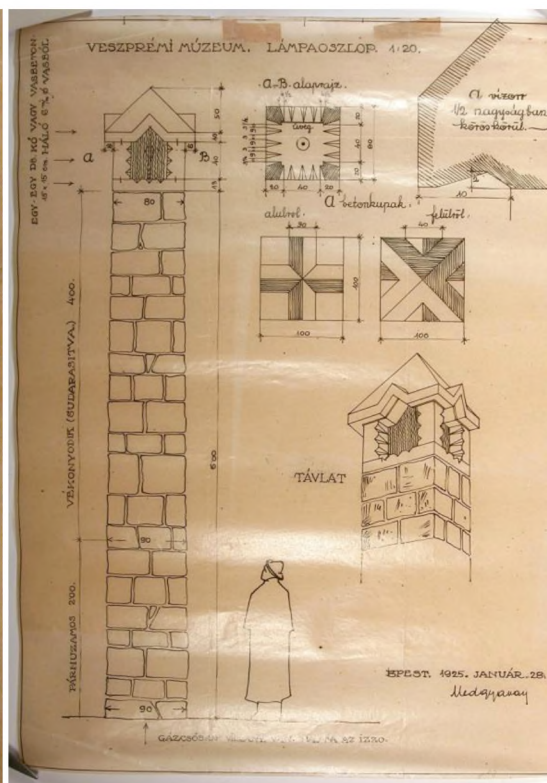
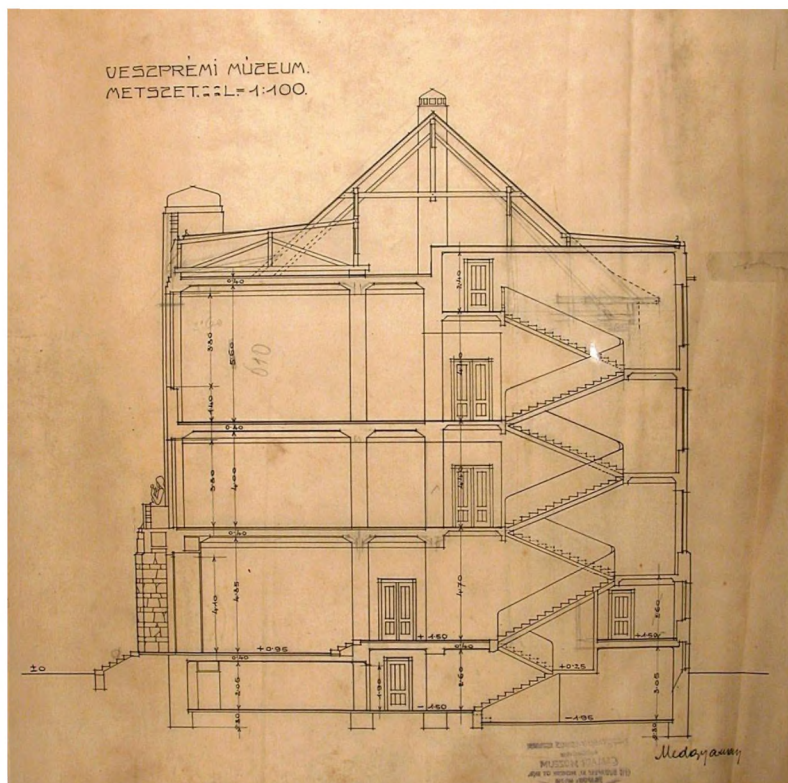
földmunkák december 30-án kezdődhettek meg, az új épület alapkövét 1914. március 1-jén tették le. A világháború azonban megakasztotta a munkát. Az épületet csak 1916–1918 között sikerült tető alá hozni, a többi munkát és az építkezés befejezése még hosszú évekbe telt. A múzeum ünnepélyes felavatására 1925. május 24-én került sor (Perémi 2011, 29–31).

Medgyaszay megtartotta az eredetileg tervezett épület tömegeit, stílusán azonban változtatott, valamint a lapos tető helyett olyan tetőszerkezet kialakítása mellett döntött, ami alatt a padlás hasznosítható térként jelentkezett (Éri 1964, 53–54). A pénzügyi hiány miatt több díszítőelemet is el kellett hagynia. A letisztult homlokzaton a vörös homokkő dominál: lábazatként a földszint teljes magasságában, valamint az emeleti ablakok keretezéseként. A főhomlokzat díszje az áttört mellvéddel ellátott diszkerék, amelynek két oldalán egy-egy allegorikus szoboralak a tudományt és a művészetet személyesíti meg. A vasvázra felhordott betonból készült szobrokat Bíró Lajos és Farkas Béla készítette (Gopcsa 2016, 28–29). (5. ábra)

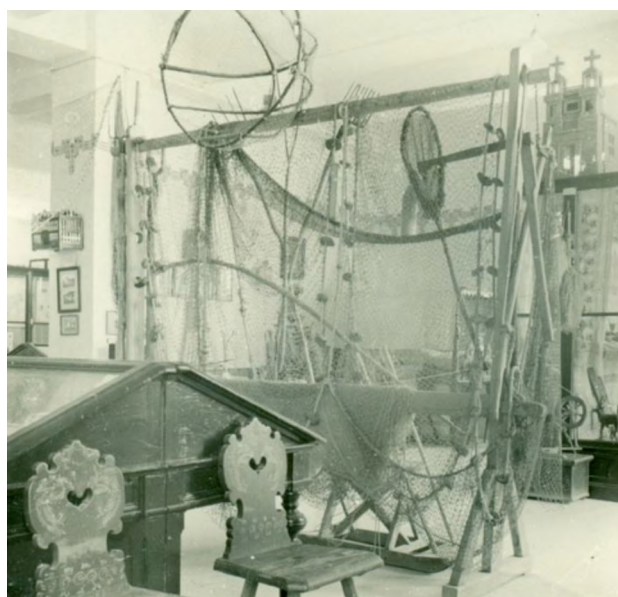

5.1-8. ábra: Medgyaszay István: a Veszprémi Vármegyei Múzeum és Könyvtár tervrajzai, 1913 és 1925 között, Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.665/77, Medgyaszay Emlékház

Medgyaszay eredetileg Vass Viktor szombathelyi szobrászművésszel is készíttetett szoborterveket. Az ábrázolásokat illetően Laczkó három figurát tartott elképzelhetőnek: „Kökor (vadász, tűzgerjesztés); Szent István, Alkotm. Királyok. Véd.; Római harcos”⁶ Ezt Medgyaszay a saját elképzeléseivel igyekezett összeegyeztetni: „Az egyikre az ősemler igen jó lesz, valami kőbaltával és elejtett állattal. A másikra nőt kellene mintázni, a magyar népművészetet ábrázolva. Az alkotmányt a kulturházzal nehezen lehetne összekötni, inkább a vármegyeházán lehetne ily szobrot elhelyezni.”⁷ A kérdést illetően azonban Koller Sándor alispán véleményét is ki kellett kérniük.⁸ Talán az ő nemtetszésének köszönhető, hogy végül mégis klasszikus stílusú szoboralakok készültek a főhomlokzatra. (6. ábra)

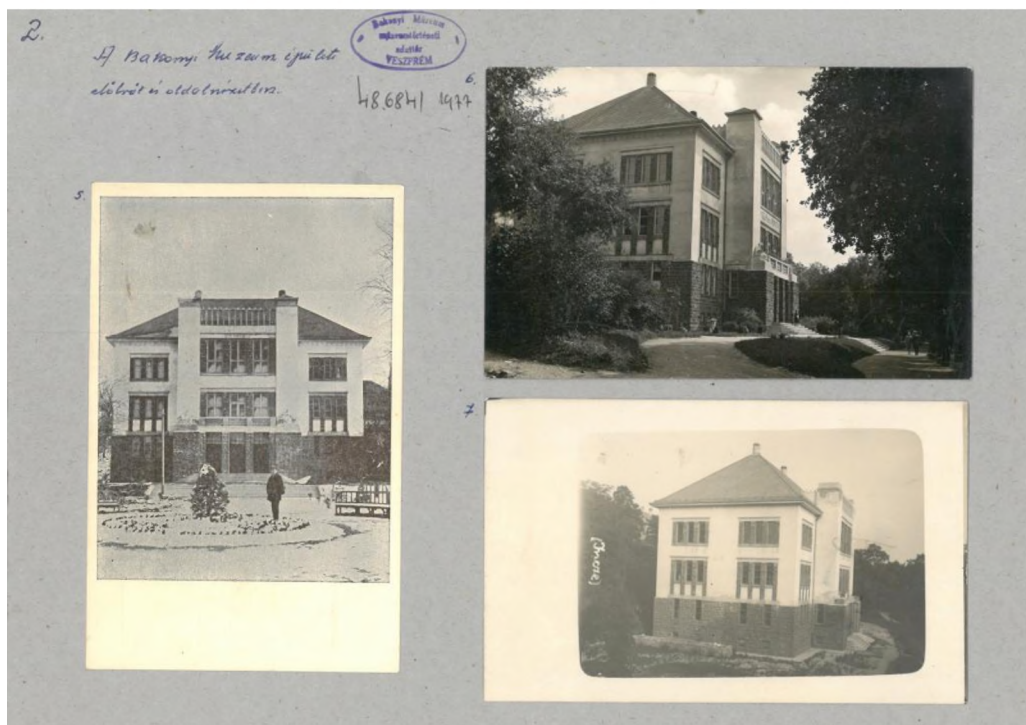

⁶ Medgyaszay István levele Laczkó Dezsőhöz. Budapest (1911.02.12.) LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.682/1977.

⁷ Medgyaszay István levele Laczkó Dezsőhöz. Budapest (1914.02.23.) LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.918/1977.

⁸ Medgyaszay István levele Koller Sándorhoz. Budapest (1914.03.05.) LDM Múzeumtörténeti adattár ltsz: 48.682/1977.

6.1-15. ábra: Archív képek a Veszprémi Vármegyei Múzeum és Könyvtár épületéről, LDM Múzeumtörténelmi adattár és Történelmi fényképtár

A letisztult, egymásba nyíló kiállítótermekből építkező belső tér egyetlen meghatározó, dekoratív eleme a lépcső áttört vasbeton korlátja, ami a népi építészet fafaragásait sematizálja. Az épület főhomlokzata előtt emelkedő, a házat és környezetét összekapcsoló két lámpaoszlop pedig finoman utal a meg nem valósult nagy Medgyaszay vízióra, a Nemzeti Panteonra. (7. ábra)

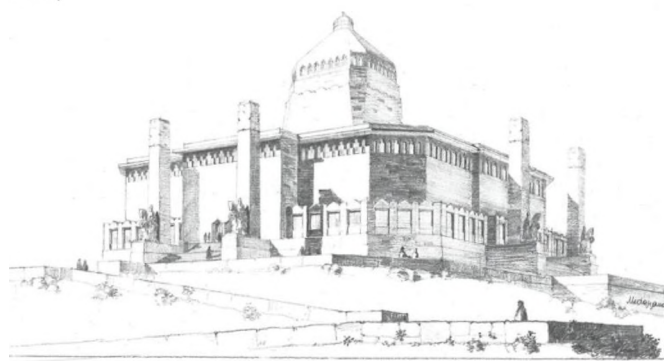
7. ábra: A Nemzeti Panteon távlati képe alulnézetben, 1906

A Gellért-hegyre megálmodott Nemzeti Panteon első tervvázlatait Medgyaszay 1900 és 1903 között készítette el. Az építmény azon túl, hogy méltó nyughelyet biztosított volna a nemzet nagyjai számára, a magyar történelem képeinek és relikviának ünnepélyes bemutató helye, azaz részben múzeum is lett volna (Pötzner 2004, 42). A Szent Korona formáit idéző kupolával fedett centrális épületmag bejárata elé, a tömeg- és térhatás gazdagítása érdekében Medgyaszay két ünnepélyes pilont álmodott meg (Pötzner 2004, 76). Bár a Nemzeti Panteon csak terv maradt, építészeti koncepcióját Medgyaszay 1916-ban a leMBERGI hadikiállítás központi pavilonján megvalósíthatta, ahol a főbejáráshoz vezető út két oldalán szintén egy-egy pilonszerű őrtornyot helyezett el (Pötzner 2004, 131). (8. ábra)

8. ábra: A leMBERGI hadikiállítás főépülete, 1916

A veszprémi múzeum lámpaoszlopai monumentális formában köszönnek vissza a budapesti Hármashatár-hegyre elképzelt Nemzeti Emlécsarnok 1933-ban készült tervrajzain. Az alapjaiban és funkciójában a Nemzeti Panteon idéző építmény, szintén csupán terv maradt, itt azonban Medgyaszay már nem pusztán jelzesszerű pilonokat képzelt el. A kilencosztatú, centrális épületnek mind a négy oldalán nyílt volna egy-egy bejárati kapu, amelyeket két-két monumentális, kőből faragott, kopjafaszerű pillér fogott volna közre. A pillérek itt, akár a veszprémi múzeum esetében, lámpatartóként is funkcionáltak volna a homlokzatok megvilágítását szolgálva (Pötzner 2004, 181–182). (9. ábra)

9. ábra: A Nemzeti Emlécsarnok távlati képe, 1933

A veszprémi múzeum előtt álló lámpaoszlopoknak tehát a dekorativitáson és funkción túl eszmei üzenetük is van. Formaviláguk a magyar népi népművészet kalotaszegi fafaragásait idézi fel, ami a századfordulón a nemzeti identitás és a magyar művészet gyökereinek keresésével függött össze. Másrészt ezek a lámpaoszlopok az építészeti szimbolika eszközei is, hiszen a múzeum az az épülettípus, amely a múlt örökségének őrzését és bemutatását szolgálja, a nemzeti kultúra fenntartásának záloga (Brunner – Sipos 2017, 28–31).

Bár a veszprémi múzeum végül nem lett a gyakorlatban mintamúzeum, megoldásai jól tükrözik, hogy Medgyaszay a tervezés során első sorban a funkciót tartotta szem előtt, figyelembe véve a múzeum kulturális, társadalomformáló, nevelő szerepét is. Vagyis az építészeti és eszmei funkciót is ötvözte a tervezés során.

IRODALOM

- Brunner A. (2017): Vasbeton és környezetelvétség. *Séd* 2017. tavasz 4.
- Brunner A. – Sipos A. (2017): A vasbeton építőművésze. 140 éve született Medgyaszay István. *Magyar Iparművészet, Új folyam* 24. 2. szám (április) 28–31.
- Éri I. (1964): A veszprémi múzeum építésének története. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. 43–44.
- Gopcsa K. (2016): Veszprém Vármegyei Múzeum (Laczkó Dezső Múzeum). In: Brunner A. (szerk.) *Felfedező utak. Szecessziós épületornamentika a vidéki Magyarországon*. Budapest, Holnap, 28–29.
- S. Perémi Á. (2011): Laczkó Dezső, a múzeumépítő. In: S. Perémi Á. (szerk.) *Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 29–31. Potzner 2004
- Potzner F. (2004): *Medgyaszay István*. Budapest, Holnap
- Tóth K. (2009): A szombathelyi kultúrpalota építéstörténete. A 100 éves Savaria Múzeum története. *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 32/2.

A LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM 2018. ÉVI KÖZÉPKORI RÉGÉSZETI KUTATÁSAI

Pátkai Ádám Sándor

régész

Laczkó Dezső Múzeum

A Laczkó Dezső Múzeum 2018. évét Nagy Szabolcs Balázs és Pátkai Ádám Sándor középkoros régészekkel kezdte meg. Előbbi a múzeum keretében korábban a Bakonybélben, a várpalotai és a veszprémi várban is végzett kutatásokat. Az ő nevéhez fűződik a nagyvázsónyi Kinizsi-vár megelőző feltárásának megkezdése is. 2018 február 1-től új feladatok várták, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen oktatóként folytatta munkásságát. Feladatait, projektjeit Pátkai Ádám Sándor, e sorok írója vette át. Nagy Szabolcs 2018. nyarán a Múzeum és az ELTE együttműködésében végzett feltárásokat a bándi Essegvárnál.

Jelen írás a 2018. évben végzett kutatásokról kíván egy áttekintést adni, amelyben a legfontosabb eredmények is röviden összegzésre kerülnek. Emellett a hagyományteremtés, másrészt a régi szokások felelevenítése is a célja, mely a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei sorozatban rendszeresen megjelent összegző beszámolók sorát jelenti.

Az idei évben szinte minden feltárási típusból voltak kisebb-nagyobb kutatásaink. Ezek például tervezett műszeres lelőhely-felderítés (fémkeresős kutatás, földradaros kutatás) (Nagyvázsony), rendőrségi bejelentés következtében szervezett műszeres lelőhelyvizsgálat (Gógánfa), megelőző feltárás (Nagyvázsony), leletmentés (Zirc), szakfelügyelet keretében végzett bontómunka (Sóly).

A kutatások időtartama az 1-2 naptól egészen 4 hónapig terjedtek, így azt lehet mondani, hogy aktív évet zárhatunk. E munkák további eredménye a több ezer tételes gyarapodás a Régészeti Gyűjteményben. Apró fémeletek, kerámialeletek, antropológiai, zoológiai maradványok, mind széles spektrumban kerültek be a gyűjteménybe.

Aktív támogatója és résztvevője volt e kutatásoknak a múzeum köré csoportosuló fémkeresősök nagy létszámú csapata, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete, illetve Térinformatikai Laboratóriuma is. E helyen is külön köszönet jár mindenféle

támogatásért, illetve a munkában való részvételért!

Szakfelügyelet, leletmentések

Veszprém, Úrkút utca

Egy építkezéshez kapcsolódóan végeztünk régészeti megfigyelést. A lehumuszolt terület nyugati oldalán több korszakból származó kerámiával kelezett kemence sütőfelülete került elő. (1. ábra) A kemence erősen rongálódott állapotban volt, csupán sütőfelülete és az átégett agyag jelezte kiterjedését, amely nagyjából 1 méter átmérőjű volt. Az innen előkerülő kerámia leletek korának széles spektruma miatt nehéz pontosan keltezni a kemencét. Egyéb objektum a környezetében nem volt.

1. ábra: Középkori (?) kemence sütőfelülete a Sárszeg területéről

A kemencétől északra a 20. század folyamán egy ház épült, amely valószínűleg roncsolta az itt feltehetően elhelyezkedő régészeti rétegeket. A terület jelentősége abban áll, hogy a Szent Mihály székesegyház „alatt” található. A Sárszeg területéhez közel járunk, amelyet a Várhegy keleti oldalára rekonstruált többek között Kralovánszky Alán is (Kralovánszky 1984). Az innen előkerült fémanyag értékelése a későbbiekben még hozhat eredményt.

Zirc, Kistemplom

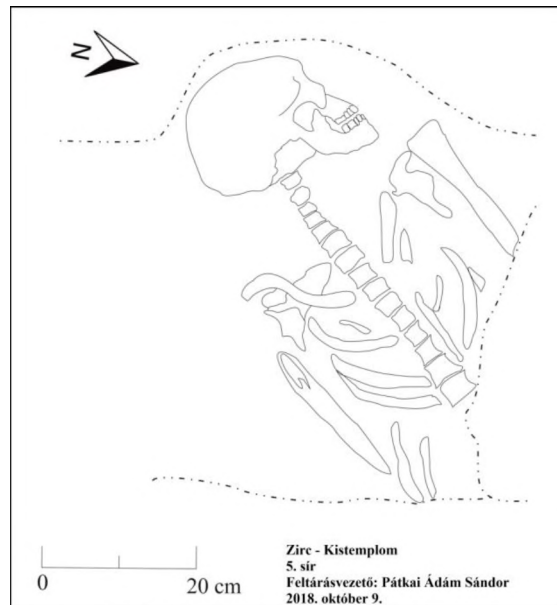
A település fő utcáján új vízvezeték fektetése során a középkori templom és udvarház környezetében sírokat és falmaradványokat bolygattak meg. (2. ábra)

2. ábra: Az 5. számú sír maradványai a közművezeték árkában

A helyszínen 130 cm mélységben, 50-60 cm szélességben húztak árkot, amely a Kossuth utca teljes hosszában érintett, azonban a területen csak az ún. Kistemplom környezetében érintett régészeti objektumokat és jelenségeket.

A nyomvonal sajnos már több sírt érintett és elpusztított a temető északi szakaszán, amikor a bejelentésről értesült a múzeum. Régész jelenléte mellett 17 sír maradványát, illetve tényét tudtuk dokumentálni. (3. ábra) Ezek közül 1 melléklettel is rendelkezett (12. századra keltezhető érme, S-végű karikaékszer, kőberakásos gyűrű feje). (4. ábra) A temető déli szélét meg lehetett határozni, illetve 2 objektumot, feltehetően egy földbemélyített házat és egy árkot sikerült feltárni és dokumentálni. A leletanyag: kerámiák (római és középkori) illetve egy kőmoszár/szenteltvíz-tartó (kőfaragvány) töredéke.

3. ábra: Az 5. számú sír felmérési rajza

4. ábra: A 8. számú sír mellékletei: S-végű karikaékszer és II. Béla (1131-1141) ezüstpénze (Huszár 50)

Bakonybél, Szent Maurícusz Monostor

A bakonybéli monostor felújítása kapcsán, a templomában, az udvarában, a kiszolgáló épületeiben átépítés, felújítás, új közművezeték építések kapcsán rengeteg földmunkát végeztek. Ezeket felügyelte a múzeum. Sajnos nagy felületben és nagy mélységben nem történt olyan munka, amelynek jelentős mértékben értelmezhető eredménye lehetett volna. Ennek ellenére kerültek elő szórványleletként kerámiák, könyvveretek, falmaradványok is.

Sóly, református templom

Szakfelügyelet keretében végzett bontómunka történt a sólyi református templomnál. A kutatás célja a déli kapu előtt terület vizsgálata volt. Ennek eredményeként kisméretű, rendkívül töredékes leletanyag került a Múzeumba.

Ezek közül is kiemelkedik egy „budai” fehér kerámiák csoportjába tartozó töredék. Az ásatásból megállapítható, hogy a templom körül az eredeti járósínt már nem fogható meg.

Műszeres lelőhely-felderítés és környezetkutatás

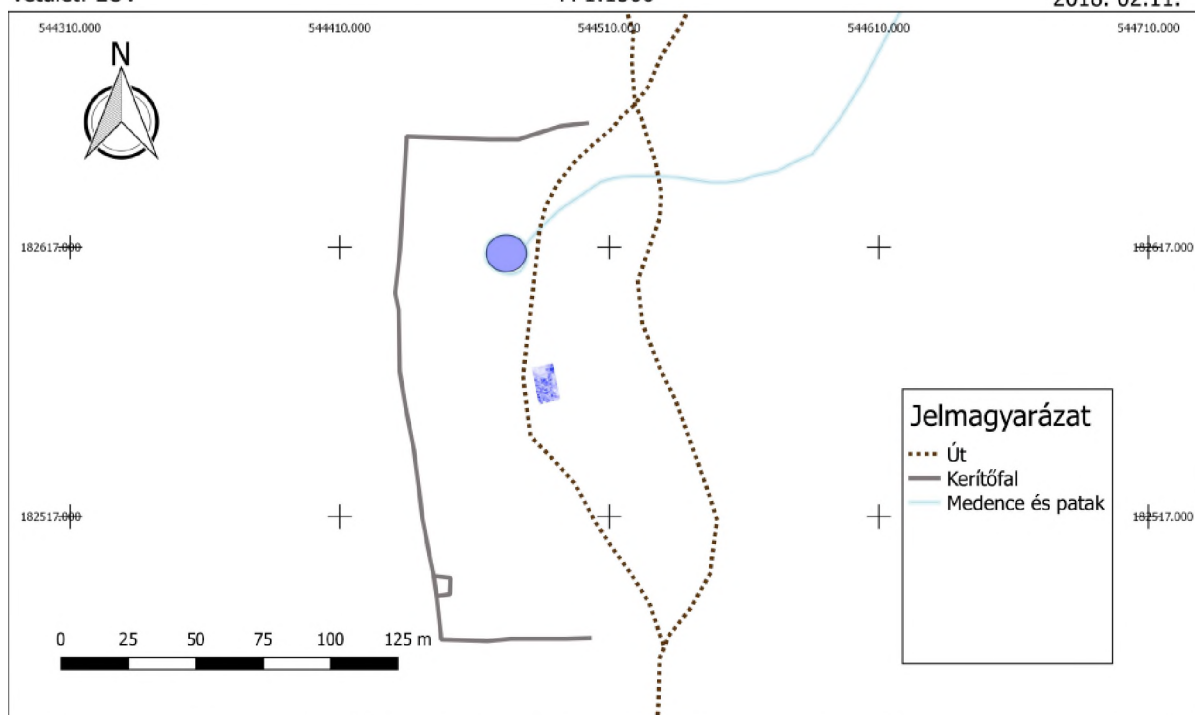
Pula kolostorrom

Roncsolásmentes régészeti kutatás

Vetület: EOV

M 1:1500

2018. 02.11.

5. ábra: A tálodi kolostor környezetének felmérési térképe, a geofizikai mérés jelölésével

A kutatás célkitűzései és az elvégzett feladatok a következők:

Fix pont (EOV) elhelyezése a lelőhelyen a későbbi vizsgálatokhoz és kutatásokhoz.

A helyszín környezetének megismerése fotódokumentáció készítése.

Földradaros vizsgálat a templom nyugati oromfala előtti területen (8x15m).

A kolostor kerítőfalának felkutatása, nyomvonalának megismerése (részleges bemérése).

Az udvarban található épületek lokalizálása és leírása (részleges bemérése).

Egyéb terepjelenségek leírása.

A kutatás másik fontos része volt, a kolostor környezetének leírása, illetve értelmezése, amelyet röviden most itt is közzé teszünk.

Pula, Tálodi Szent Erzsébet pálos kolostor

2018. február 11-én a Laczkó Dezső Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régész-hallgatói végeztek kutatást a kolostornál. (5. ábra)

A kolostortól nyugatra meredeken indul meg a domboldal, s kb. 20 méter magasságban egy kis terasz található. E teraszon ma is lehet azonosítani a kolostort kerítő udvar Ny-i kerítését. (6. ábra)

6. ábra: A kolostor kerítőfalának álló maradványai

A kerítésnek néhány helyen még álló részei vannak. Párhuzamosan épült fel a kolostorépülettel. Falai néhol szárazon rakottak, néhol azonban habarccsal megerősítettek. Szélessége 60 cm.

7. ábra: Épületmaradvány az északi kerítőfalhoz építve

E csekély fal méreteinél fogva, illetve készítéstechnikáját tekintve semmiképp nem nevezhető erődítésnek, inkább csak határjelölő, illetve a vadakat távoltartó kerítésként értelmezhető. A fal déli szakaszán észlelhető egy, a falhoz épített helyiség (7. ábra), ennek belmérete kb. 5x4 méter, falvastagsága megközelítőleg 1 méter körüli. Hasonló építéstechnika jellemzi, mint a kerítést.

8. ábra: A kolostor kerítőfalának délnyugati sarka

Jól kivehető a kerítés nyugati és déli szakaszának találkozása, mely egyértelműen jelzi a középkori környezet használatának nyomait is (8. ábra). A kerítésen kívüli területen ugyanis egyáltalán nem látszanak semmiféle művelés, vagy használat nyomai. Sokkal egyenletesebb a felszín, érintetlennek tűnő, ezzel ellentétben a kerítésen belüli, általam *déli udvar*nak nevezett területen. Az előbbihez hasonló méretekkel és építéstechnikával rendelkező építményt találunk a déli falhoz építve (9. ábra).

Így két hasonló méretű és technikailag is megegyező építményt találunk az udvar ezen részén, amely arra enged következtetni, hogy

9. ábra: Épületmaradvány a déli kerítőfalhoz építve

talán funkciójuk is hasonló lehetett. Ez azonban a felszíni formák alapján továbbra is kérdéses. A *déli udvar* közepén egy 3. további épületet találunk, amelynek építőanyaga szintén kirajzol egy körülbelüli alaprajzot. (10. ábra)

10. ábra: Épületmaradvány a déli udvar közepén

Ez alapján (előzetes feltételezés szerint) ez az *udvari épület* 4x6 méter, a belméret talán 2x4 méter körüli. A romok mindenesetre mintegy 24-25 m²-en terülnek el. Ez az épület nagyjából a templom oromfalával, illetve az előtte álló kis „terasszal” áll egy vonalban. Attól mintegy 20-25 méterre délre.

11. ábra: A domborzat által jelölt épületmaradványok a templom déli oldalán

Nagy jelentősége lehet, hogy a templomtól nem csak északra áll épület (*klauzúra*), hanem délre is. A templom nyugati álló oromfalával

egy vonalban ugyanis kivehető egy fal maradványainak törmeléke, (11. ábra) illetve egy osztófal is, azaz a templomtól délre további 2 helyiség található még. Ezek funkciója szintén tisztázatlan.

Az említett két helyiségtől délre egy kelet-nyugati irányú mélyedés látható, amely 'árok' valószínűleg a déli kolostorudvart szegélyezte északról, így jelezve az udvar és a klauzúra területének szétválasztását (12. ábra).

12. ábra: A klauzúra és a déli udvar közötti kelet-nyugati irányú árok

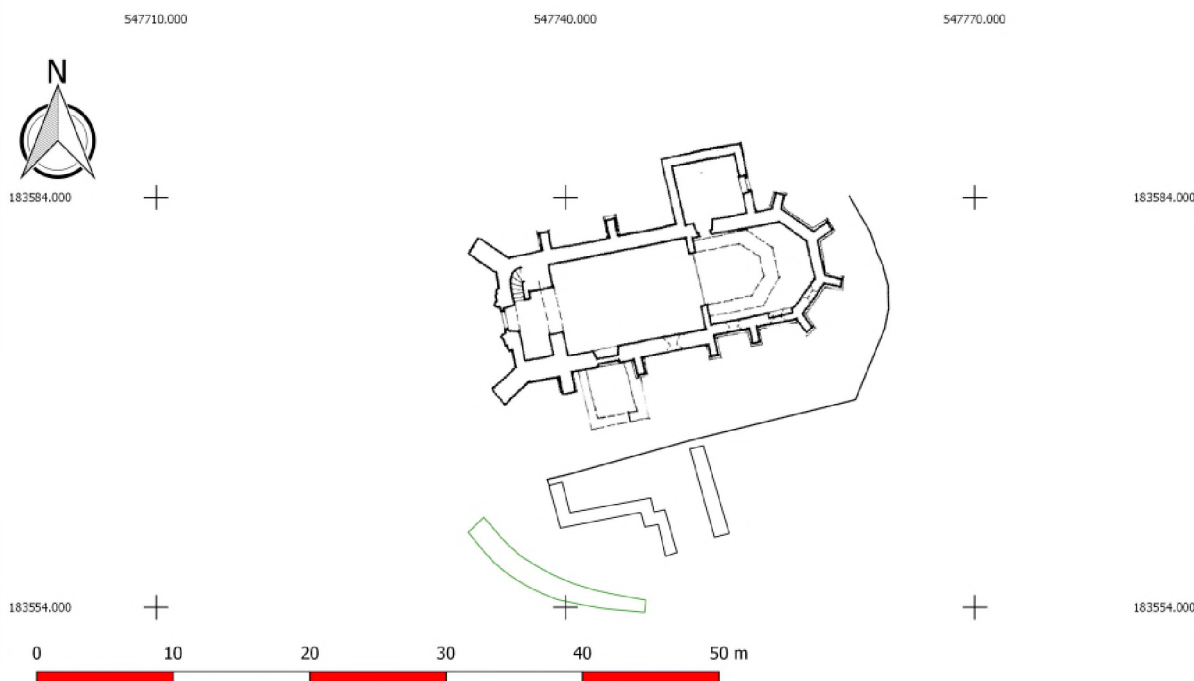
A kolostorudvar kerítésének fala mindenhol megfigyelhető, kivéve a déli oldal keleti felét, itt valószínűleg az áthaladó erdészeti út pusztította el. A keleti oldal azonban ismét megvan teljes hosszában. A templom szentélye mögé eső szakaszán egy törés található, benne a kerítésfalban. A törés eredményeként kelet felé fordul és mintegy 10 métert halad a dombon lefelé, majd ismét északra fordul. Feltételezésem szerint e törés környezetében kellett lennie a kolostor(udvar) valamikori bejáratának. Ezért van a törés a falban a szentély mögött egy reprezentatív helyen.

Nagyvázsony, Szent István templom

Nagyvázsony északkeleti szélén, a Vázsonyi-Sédtől északra, kis kiemelkedésen található, a Kinizsi Pál által 1481 körül átépített templom déli oldalán végeztünk földradaros kutatást 2018. február 10-én (13. ábra). A templom környezete jelöli a középkori Vázsony elhelyezkedését.

Nagyvázsony Szt István templom

EOV 1:300

13. ábra: A Szent István templom felmérési rajza Koppány Tibor nyomán és a mérési eredmények

A templom épülete jól kutatott, ismert, azonban tágabb környezetére nem terjedt ki teljes mértékű kutatás (Békefi 1907, Éri 1959, 1969,

Sedlmayr 1962, Darnay-Dornyai 1963, Koppány 1963, 1967, Guzsik 1979).

Az épület déli oldalán az avar alatt jól láthatóak a templom egykori kerítőfalának maradványai. A fal szélessége pontosan nem állapítható meg, illetve a faltól déli irányba kisebb kiemelkedés látható. A felmérés célja ennek a területnek a vizsgálata volt, esetleges plébániaház, egyéb lakóház/épület fellelése (14. ábra). *(pl. Súlyon a templom kerítőfalához közvetlenül épült 17. századi épület)*

14. ábra: A résztvevő hallgatók oktatása a felmérés közben

A helyszínen 10 x 26 méteres területet kutattunk meg.

A mérésből megállapítható, hogy a kerítőfal déli – kelet-nyugati irányú – szakaszának közepén -50 – -170 cm mélységben egy-egy észak-déli irányú, ~1 méter széles (valószínűleg rossz minőségben megmaradt) fal azonosítható, amelyeknek bekötésük van a kerítőfalba. A nyugati fal ~2 méter után kelet felé fordul, míg a keleti fal ~6 méter hosszú, egyenes. Ezek a falak egy L alakú épület képét rajzolják elénk, melynek északi fala (maga a kerítőfal) ~11 méter.

A megmért terület északnyugati sarkában látható egy -90 cm-ig követhető ~2 méter széles feltöltődött árok, amely akár a teljes templomot körbe vehette.

További lehetőségként a templom körüli kerítőfal teljes meghatározását (északi, keleti, nyugati szakaszok) lehet kijelölni, illetve a mérés által megismert épületről minél többet meg tudni, akár újabb, részletesebb felmérés készítésével, akár feltárással.

Bejelentés utáni kiszállás és műszeres lelőhely-felderítés

Gógánfa-Máhó

2018 tavaszán lakossági bejelentés szerint Gógánfa északi határában szántás után emberi csontok kerültek a felszínre.¹ A már korábban is ismert régészeti lelőhelyen a Laczkó Dezső Múzeum munkatársai és a múzeum önkéntes fémkeresős csapata több alkalommal terepbejárást végeztek. A műszeres kutatások egyrészt Máhó középkori falu kiterjedését, templomának elhelyezkedését pontosították, másrészt a vaskori és a római kori megtelepedés bizonyítékaival szolgáltak.

15. ábra: Meleg József által megtalált érelelet restaurálás előtti állapotban

Az ideai fémkeresős kutatás meglepően gazdag fémanyaggal szolgált, közöttük találunk ezüst S-végű karikaékszereket, gyűrűket, ezüstpénzeket, illetve egy még restaurálatlan – valószínűleg 8-10, vagy még több darabból álló – érmeleletet (15. ábra), amelynek összetapadt darabjai talán egy kis erszényben kerültek eltemetésre. Az utóbbi kis érelelet kiértékelése alapvető fontosságú lehet a település történetének vizsgálatában. Az említett leleteken kívül csatokkal, apró veretekkel, összesen több, mint 100 darab vas, illetve többségében ötvözet, és nemesfémtárggyal szolgált a kutatás. Az egyik legszebb darab a 16. ábrán látható bronzból készült XIV. századi korpusz (A képet a tárgy megtalálásakor készítette a felfedezője, Krámlai Máté).

A leletanyag feldolgozása elkezdődött, ennek eredményeként meghatározható lesz a település belső kronológiája, illetve a már szétszáratott temető és a település mindennapi életébe is bepillantást nyerhetünk a megtalált használati tárgyak (kerámiák, viseleti elemek, ékszerek).

¹ A felderítésre Varga Ferenc ukki lakos 2018. március 21-én a Sümegi Rendőrőrsön történt bejelentése alapján került sor.

16. ábra: Krámlai Máté által megtalált 14. századi korpusz

Megelőző feltárás

Nagyvázsony, Kinizsi-vár

A nagyvázsonyi vár kutatása országos szinten is rendkívüli jelentőségű, az egyik első modern szellemben végzett vidéki várásatásunk helyszíne. Kutatója az 50-es években Éri István volt.

A több éven keresztül (1955–60) között zajló régészeti feltárás folytatásaként a 2005-2006-os években kutatott a várban Koppány András, Gere László és Thury László is. 2017-től a Nemzeti Várprogram keretében múzeumunk végzett megelőző feltárást a vár területén. A kutatás során a palotaszárny összes helyiségének teljes feltárása megtörtént, valamint a falszoros területén szintsüllyesztés történt, amellyel a késő középkori járószint került kialakításra.

A feltárás során a középkori emlékanyag főként a 15. századra tehető, ennél korábbi anyagot nem lehetett megfigyelni. A palotaszárny területén főként későbbi, kora újkori,

újkori leletek kerültek elő széles választékban. A 17. ábrán egy faragott csontból készült fegyverbetét képe és értelmezett rajza látható.

17. ábra: Faragott csontlemez és rajza a nagyvázsonyi várból

Zöld mázas, és mázatlan kályhacsempék, mázas és mázatlan edénytöredékek (tálak, kancsók, fazekak). (18-19. ábra)

18. ábra: Feliratos kályhacsempe-töredék Pru(dentia)(?) = „okosság” szimbólikus alakját feltételező részlete

19. ábra: Népies kályhacsempe töredék

Nagy mennyiségű állatcsontlelet került a múzeum gyűjteményébe, amelynek feldolgozása is rendkívül érdekes adatokkal szolgálhat. A falszoros területén gazdag 15. századi leletanyagot sikerült találni, s különösen fontos lesz a kemence anyagának feldolgozása. Az ásatáson való folyamatos fémkeresős kutatásnak köszönhetően nagyon sok apró fémtárgyat sikerült részben rétegből, részben pedig helyszínhez köthetően a meddőből megmentenünk. Ezek: pénzek, veretek, csatok, gyűrűk, plombák stb.

Új szerzeményi darabok adományból

Szent Benedek medál (20. ábra)

A nagyvászsonyi feltárások közben rendeztük meg május 26-án a Régészet Napjához kapcsolódó ásatáslátogatást és egyéb interaktív kísérről rendezvényeinket, amelynek kapcsán Szarka György úrtól kaptunk egy kegyérmet. A története érdekes és tanulságos, ugyanis elmondása alapján kb. 40 évvel ezelőtt még diák korában járt a várnál és akkor találta ezt a leletet. Most a felújítás és a feltárás eredményeiről a sajtóból értesült és úgy gondolta, ennek az apró leletnek a helye múzeumunkban van és ennyi idő után elhozta és a helyszínen át is adta. Köszönet érte!

20. ábra: Szent Benedek-medál

A tárgy megnevezése: Szent Benedek medál
A tárgy mérete: átmérő: 18 mm, vastagság: 1 mm,
A tárgy anyaga: bronz
A tárgy keltezése: 17-18. század
Leírása: A katolikus egyház szentelménye. Előlapján Szent Benedek ábrázolás, kereszttel, CRUX BENEDICT felirattal, pontozott díszítésű körben. Hátlapján ún. Benedek-pajzs.

A kereszt szárai között lévő mezőkben a következő betűk állnak:

C. S. P. B. (Crux Sancti Patris Benedicti)

A kereszt függőleges szárán felülről lefelé:

C. S. S. M. L. (Crux Sacra Sit Mihi Lux)

A kereszt vízszintes szárán balról jobb felé olvasva:

N. D. S. M. D. (Non Draco Sit Mihi Dux)

A Benedek-pajzsra jobbról körben:

V R. S. (Vade Retro Satana!)

N. S. M. V. (Nunquam Suade Mihi Vana)

S. M. Q. L. (Sunt Mala Quae Libas)

I. V. B. (Ipse Venena Bibas)

A kereszt felett: IHS felirat

A Benedek-pajzs imája magyarul így hangzik:

„A Szent Kereszt legyen fényem,
ne az ördög a vezérem!

Gonosz szellem, hordd el magad,
ne tukmáld rám hívságodat!

Elém ne tedd étkedet,
magad idd meg mérgeidet!”

IHS feliratú pecsétgyűrű (21. ábra)

Egy másik magánszemélytől érkezett felajánlás egy IHS feliratú gyűrű. Kovács Gáborné nemesvámosi lakos találta, s ezután kereste fel intézményünket. Köszönet érte!

21. ábra: IHS feliratú gyűrű

A tárgy megnevezése: IHS feliratú gyűrű
A tárgy anyaga: bronz
A tárgy mérete: feje: 1,7x1,7 cm magassága 2 cm, szélessége 2,1 cm
A tárgy állapota: töredékes
A tárgy keltezése: 17-18. század
A tárgy leírása: Kerekded fejű pecsétgyűrű, melynek fején körben sokszög alakban vésett díszítés látható. Benne IHS felirat a H betű felett kereszt. A H betű alatt három poncolt

dísz. A gyűrű pántja törött két helyen vésés nyoma látszik.

Köszönetnyilvánítás

E helyen szeretném megköszönni még egyszer mindazoknak a segítségét, akik bármilyen módon részt vettek a Laczkó Dezső Múzeum 2018. évi középkoros kutatásaiban.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Intézetének hallgatói: Györffy-Villám Zsombor, Szabó Balázs, Virágh Levente, Balatincz Anna, Bertók Bianka, Nagy Anna, Kovács Krisztina, Bukva Ákos, Papp Attila, Polyák Emília, Herkner Márk, Rétfalvi Teofil

Az önkéntes fémkeresősök: Barcza Norbert, Kaszás Zsolt, Krámlai Máté, Krámlai Zoltán, Meleg József, Molnár Miklós, Vadon László, Majer László, Krausz István

Emellett a nagyvázsonyi vár ásatásánál tett sok segítségét köszönöm: Prell Gergely, Oláh Gergely, Fábry Szabolcs, Fábryné Takács Tímea

A Solyi Református Egyházközség tagjainak, kik kedvességükkel segítették a kinti munkát a hidegben.

Wolf Ernőnek a zirci leletmentéskor tett segítségéért jár köszönet!

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Békefi Remig: *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*. Budapest 1907

Darnay-Dornyai Béla et al. (1963): *Nagyvázsony és környékének útikalauza*. Veszprém 1963

Éri István: *A Nagyvázsonyi Kinizsi-vár*. A Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa 12. Veszprém 1957.

Éri István: *Nagyvázsony*. Budapest 1959.

Éri István: *Nagyvázsony*. Budapest 1969.

Éri István: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. 1969. 199–216.

Guzsik Tamás: *A magyar falu középkori templomépítészet*. I. Összefoglaló és katalógus. Budapest 1979.

Guzsik Tamás: Késő gótikus „pálos” műhelyek Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*. 15. 1983. 199–217.

Koppány Tibor: A Balaton- Felvidék román kori templomai, *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1. 1963. 81–114.

Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. I. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 6. 1967. 117–150.

Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11. 1972. 213–243.

Kralovánszky Alán: Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 189–207.

Kralovánszky Alán: Koldulórendek Székesfehérvárott és Veszprém megyében. In: Haris Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon* 1994. 91–103.

Magyarország Régészeti Topográfiája 1. szerk.: Sági Károly 1966.

Magyarország Régészeti Topográfiája 2. szerk.: Éri István 1969.

Magyarország Régészeti Topográfiája 3. szerk.: Bakay Kornél 1970.

Magyarország Régészeti Topográfiája 4. szerk.: Torma István 1972.

Sedlmayr János: A Nagyvázsonyi Szent István templom helyreállítása. *Műemlékvédelem* 1. 1962. 1 – 7.

VÁRPALOTA-INOTA, HALMOK – A RÓMAI TEMETŐ FELTÁRÁSÁNAK ÚJABB EREDMÉNYEI

Csirke Orsolya

Laczkó Dezső Múzeum

A lelőhely Várpalota Inota nevű városrészétől délre, a 8. számú főút, a Szombathely–Székesfehérvár közötti vasútvonal és az ipari vágány által határolt területen található. A Bakony lankás lejtői itt simulnak bele a mezőföldi tájba, a Sárrét síkságába. A mai Várpalota ezen déli-délkeleti vidéke, Bél Mátyás 18. századi leírása alapján, egykor vizekben gazdag, sok helyen ingoványos képet mutatott. A domboldalakon párhuzamosan lefutó patakok bőséggel biztosították a szükséges vízutánpótlást. Mária Terézia (1740–1780) idején a vizenyős részeket lecsapolták a művelhető földterület gyarapítása érdekében. A lelőhelytől délre található mai horgásztavak nem az egykori állapot visszarendeződésének csírái: a múlt század kilencvenes éveivel lezárult szénbányászat mementói, egykori aknák feltöltődésével keletkezett bányatavak.

A lelőhely és környékének pontos, római kori környezetrekonstrukciójához nem áll rendelkezésre elegendő adat. A feltárási munkát sok esetben nehezítette a bányatevékenység lezáródását követően újból emelkedő talajvíz, amely nagy felületen lehetetlenné tette a régészeti munka elvégzését. Ugyanakkor a temető térbeli és időbeli kiterjedése arra utal, hogy a császárkor folyamán nem vagy csak kis mértékben kellett ezzel a gonddal megküzdeni. Az ásatás során gyűjtött anyagminták tervezett vizsgálatából nyert eredmények remélhetőleg közelebb visznek a korszak tájképi jellegének megismeréséhez.

Palágyi Sylvia 1973–75 közötti feltárását követően a lelőhelyen a kutatás két, magányos tumulusként meghatározott temetkezést ismert, amelyek a bennszülött, eraviscus törzs arisztokráciájához tartozó, túlvilági utazásukhoz darabszámban és értékben gazdagon ellátott személyek nyughelyei voltak. Mivel az elkövetkezett időszakban kiterjedtebb régészeti tevékenység nem volt a lelőhelyen, az ezredfordulón megjelent, a dunántúli római kori halomsírokat és kutatásukból nyert eredményeket összefoglaló munka sem említi kísérő temetkezéseket a halomsírok mellett.

A 8-as út Várpalotát elkerülő szakaszának tervezett megépítése irányította a figyelmet újból a lelőhelyre. Az előzetes régészeti dokumentáció részeként végzett terepbejárás 2013-ban még nem hozott új eredményt, mivel a műemlékileg védett lelőhely környékén a 90-as évek elején-közepén befejeződött szabadföldi és fóliasátras nagyüzemi termelés szántott parcelláit az évtizedek során gyeppel váltotta fel. A váratlan fordulatot a tervezett nyomvonal halmok környéki szakaszának geofizikai vizsgálata hozta meg: a felmérés a halmok lábánál több, jól kivehető, illetve töredékes körárkot mutatott ki. Ez a tény már akkor jelentős változást hozott (és ezért érthető izgalmat okozott a régészek számára), hiszen nyilvánvaló lett, az ismert halomsírok mellett kísérő temetkezések vannak, sőt, esetlegesen újabb, teljesen erodálódott sírhalmok. A geofizikai felmérés az északi szektorban néhány nagyobb, törmelékeny anomáliát is érzékelt, de ezek római kori érintettsége akkor még nem került szóba. Mivel közvetlen környezetükben a felszínen több, a nagyüzemi időszakból itt marad épület is állt még, kézenfekvőbb volt ezekkel kapcsolatba hozni és recens jelenségként értelmezni az anomáliákat.

2014-ben az előzetes régészeti dokumentációhoz kapcsolódóan, a MNM-NÖK megbízásából a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum végezte el a szükséges próbakutatást a lelőhelyen. Az ásatási eredményekre alapozva 2015-ben került sor a teljes felületű megelőző régészeti feltárássra.

A két feltárási évben, mintegy három hektárnyi feltárt területből 11 612 m² érintette a római lelőhelyet. A munka során a temető területének nagyjából négyötödét tudtuk megkutatni és összesen 489 jelenséget tártunk fel. Már a próbakutatás során érzékelhető volt az újabb, a lelőhelyet ismételten más kontextusba helyező fordulat: a temető keletkezése, időbeli határainak bővülése. A két halomsír az 1. század vége – 2. század eleje, első fele közötti időszakban létesült. Várható volt, hogy a mellettük elterülő temetkezőhely is ezen időintervallumban fog mozogni. Ez a prekoncepció részben igazolódott

is, ugyanakkor rövid idő alatt az is nyilvánvaló lett, hogy a temetkezéshely, ha nem is azonos intenzitással, de folyamatosan használatban volt bizonyíthatóan a késő császárkorig, egészen a 4. század végéig, vélelmezhetően az 5. század elejéig. A nagy mennyiségű, a hétköznapi darabok mellett igazi luxustermékeket is felvonultató kerámiaedények, a gazdag éremanyag és egyéb, sok esetben mívés kidolgozású fémtárgyak, a kevés, de finom üvegáru, valamint faragott kőemlékek előzetes értékelése alátámasztja azt, a próbakutatás során már érzékelhető eredményt, hogy egy nagyon intenzív, alapvetően 2. századi használatot követően a temető továbbélt a 3. században is. Ez az időszak leletanyagban halványan jelentkezik, megmaradt kevés sztélé- és oszloptöredékei, illetve sírkamrái ugyanakkor elének vetítik a díszes, az antik mitológiából témát merítő kőfaragványokkal kombinált sírkertek képét. A 4. századra keltezhető, immáron csontvázas rítusú sírok az északi oldalon koncentrálnak. A K-Ny-i, illetve Ny-K-i tájolású temetkezések nagyrészt különböző életkorú női, illetve kisgyermek sírok, a férfi sírok száma ezekhez képest nem annyira markáns. Elszórtan előkerült egy-egy temetkezés a nyugati – délnyugati periferián is. Érdekes eredményt hozhat majd az „északi csoport” valamint az eddig is ismert, a nagy halomsírokba másodlagosan beásott, késő római temetkezések összehasonlítása, esetlegesen a köztük levő időrend felállítása. A halomba beásott, feltételezhetően megkülönböztetett jellegű sírok ugyanis szerényebb melléklettel bírnak, mint északi társaik. Ez utóbbi csoport pontos datálásában nagy segítséget jelent majd az elhunytak mellett szép számban előkerült éremanyag.

Az egész temetőt érintő, pontos kronológiai rend megállapítása az elkövetkezendő, intenzív értékelő periódus után várható.

A temető térbeli lehatárolása csak részben sikerült: a tervezett nyomvonalon csak a temető északkeleti és délnyugati szélét sikerült megtalálnunk. A főúttól északra eső terület kutathatósága már a feltárás idején is behatárolt volt, egyrészt az egykori 8-as főút építésével együtt járó bolygatás, másrészt a mostani csomópont kialakításakor megvalósuló elfedések a jövőben sem támogatják ennek a résznek az eredményes kutatását. A nagy halmoktól délre eső terület akár roncsolásmentes, akár szondázó vizsgálata azonban még hozhat kiegészítő

eredményeket, annak ellenére, hogy annak idején a vasút építéskor komolyabb földmunkák zajlottak a temetkezések mellett.

A temető legintenzívebb időszaka térben is a kora császárkor: jóval nagyobb területet érint, mint azt a próbakutatás után gondoltuk. 2015-ben a már ismert halmoktól 80 méterre északra, a nyomvonal szélén egy, a már ismertekhez képest kisebb átmérőjű, teljesen lepusztult halomsírt azonosítottunk, déli-délkeleti oldalán a köréje gyűlt, hamvasztásos sírok sorával együtt. Így nyertek értelmet a késő római csontvázas temetkezések között a megelőző évben még értetlenkedve bontott, elszórt urnasírok. A (3. -) 4. századi temető a kora rómainak csak a töredékét fedi át, jobbra annak az északi-északkeleti területére szorul vissza.

Az eredmények értékelését nem segíti elő a terület bolygatottsága. Ez részben köszönhető a már említett intenzív mezőgazdasági művelésnek, részben az erózióknak. A két, korábról ismert tumulus közvetlen környezetében a felszíni forgatott réteg alig 20-25 cm, míg az északi oldalon a humuszolt mélység 50-60(70) cm volt. A kutatóárkok metszetalában több esetben is találkozni lehetett vízszintesen sebészileg lemetszett peremű/nyakú/hasú edénycsoportokkal, attól függően, mekkora edényről volt szó, illetve a temető mely időszakához, milyen mélységen létesült. A bolygatás mértékét árnyalja az a tény is, hogy a hamvasztásos sírok jelentkezési szintje közti különbség, a temető egészét nézve, adott esetben 70-80 cm is lehetett. A magasabban levő sírok szinte teljesen megsemmisültek, sokszor csak az edények alját találtuk meg. Ezek fényében a zárt objektumként értelmezhető temetkezések száma nem volt túl sok. A légi fotókon különösen jól látható az, a felszínen állva is érzékelhető hiátus, ami a nyomvonal közepén mutatkozott. Egy, kb. 2-3000 m² felületen a temetőt szinte „kimarkolták”: elvéve mutatkoznak csak a sírkertek nyomai. Ez a jelenség nem köthető a temető rendeltetésszerű használatához: nem rítus vagy időbeli elkülönülést takar.

Az előkerült jelenségek zömét a kora római hamvasztásos sírok és a köréjük húzott, a sírkertet lehatároló kör-, illetve négyzetes árkok adják. A két típus között nem látszik időrendbeli különbség. A legtöbb temetkezés a már ismert két halomsír köré csoportosult, azoknak a lábához közelítve az árkok mérete egyre kisebb volt, megszaporoztak átfedések, egymásba

ásások, amelyek ugyanakkor északi irányba haladva lényegében teljesen megszűntek. A halmoktól távolodva levegősebb a sírkertek elhelyezkedése és a körítőárkok alapterülete is megnő. A sírkerteken belül általában egy temetkezést találtunk, elvéve kettőt. A sírok az árkokon belül bárhol előkerülhettek, nem volt szempont a szimmetria. A hamvasztásos rítusnak többféle típusa megfigyelhettük: szórthamvas vagy urnaedényes. Sok esetben hétköznapi edényt használnak urnaként, ez legtöbbször valamilyen fazék vagy tál volt, de akadt nagyméretű Faltenbecher, terra sigillata tál is. Több alkalommal tapasztaltuk, hogy faládba öntötték a hamvakat, mellé téve a kísérőedényeket, -tárgyakat. Az urna mellett általában két-három kísérőedényt találtunk: két összefordított tál az elhunyt számára odakészített ételnek és egy korsó az italnak. A gazdagabb sírokban a kísérőedények száma 10-12 darab volt. Az üveglelet meglehetősen kevés a temetőben: többsége pohár, elvéve illatszerez üvegcsé, illetve két gyereksírban ép cumisüveg is előkerült. Bár összességében szép számú, de egy-egy sírban kevés a fém: legtöbbször vaskés, egy-egy érme, elvéve ékszer vagy viseleti tárgy. A fémtárgyak zöme ugyanis a forgatott rétegből került elő. A próbakutatás során már észleltük a lelőhely nagyfokú bolygatottságát, ezért kiemelt hangsúlyt fektettünk az ebben a zónában megmaradt leletanyag visszamentésére. Ennek érdekében a területet, a kivitelező támogatásával, két fázisban humuszoltuk, illetve fémkeresős szakembert kértünk fel a feladat elvégzésére. Sándor Lajos (Sandax Kft.) szakértelmének és precíz munkavégzésének köszönhetően mind a humuszolás, mind a későbbi bontást kísérő felügyelet és a meddők folyamatos, lelkiismeretes átvizsgálása során nagyszámú fémelet került napvilágra és így a múzeum gyűjteményébe.

A 4. századi női sírok leletanyagában sok esetben találtunk gyöngnyakláncot, amit több esetben tudtunk úgy dokumentálni, hogy később rekonstruálható legyen a felfűzés.

A legtöbb esetben nem volt feltűnő a síroknak, ugyanaz a kavicsos réteg jelentkezett az edények között is, valamint az edények betöltésében is, mint a tágabb környezetükben. Ez részben magyarázható azzal, hogy nem volt sírgödör, hanem a felszínen helyezték el az edényeket. Az edények elhelyezkedése ugyanakkor sokszor utalt arra is, hogy eredetileg faládba helyezték őket. Ládára utalnak a sírban talált vasalások, a zárlemez töredékek, a fogantyúk. Két eseten a

fémszerelék elhelyezkedése alapján a ládákat teljes egészében kiserkeszthettük, sőt, egyik esetben a korrózióban maradt rostlenyomat alapján az ácsolás módja is megállapítható volt.

Az egyik ilyen ládas sír felett, pontosan a sírgödör tetejére állítva, nagyon durván, szinte jelzésértékűen megmunkált, Jupiter oltár két töredékét találtuk IOVI/OP MX felirat részlettel.

A temetőn belül az ustrinumot nem sikerült azonosítani és bustumra utaló nyomot sem találtunk. A délkeleti oldalon volt ugyan több olyan sírgödör, amelynek belső oldalában a kövek szürkére égtek, de sem a gödrök mérete, sem az égés mértéke nem igazolja sírgödör feletti hamvasztás tényét. Sokkal inkább arról van szó ezekben az esetekben, hogy a máglyamaradványt még izzó állapotában terítették be a gödörbe. Mindenesetre érdekes, hogy a temetőn belül máshol ezt nem tapasztaltuk.

A feltárás során valódi értelmet nyertek a geofizikai felmérés során tapasztalt törmeléken anomáliák is. Mint kiderült, minden esetben római korhoz kapcsolódó építményekről volt szó: négy sírkamra és egy, szögletes körítőfal (sírkerten?) belüli, összességében a kora római periódushoz tartozó, de többszöri hozzá- és átépítés nyomait viselő építménykomplexum részletét tártuk fel. Ez utóbbi értelmezését nehezíti, hogy egy több méter széles közműárok megsemmisítette az észak-északnyugati harmadát. A körítőfal - amelynek két loricatöredéke is előkerült - belül, a délkeleti oldalon egy szögletes, faragott, de másodlagos felhasználásúnak tűnő kváderkövekből álló kőkeret állt. A kereten belül egy hamvasztásos sír került elő, de a rétegvizonyok alapján a két jelenség nem egykorú, a temetkezésre csak később, másodlagosan került sor. A kerettől délre egy kisebb, téglából kialakított négyszögletes, pódiumszerű felületet találtunk, erősen átégve. A kőkeret nyugati oldalán egy, az átlaghoz képest szélesebb és markánsabban alapozott L alakú falrészlet került elő, amelyet utólag délről és északról is bővítettek, illetve átalakítottak. A fal déli oldalán több apró freskótöredék került elő egy planírrétegben, illetve a falsarokban in situ emeltünk ki egy nagyobb kb. 150x60 cm nagyságú, vastag előreborult vakolatréteget. A körítőfalon belül az építményeket vastag köves tegulás omladékréteg fedte el, helyenként átégett törmelékkel váltakozva.

A sírkamrák közül kiemelendő a másodlagosan is felhasznált, kőkerettel körbevett darab, amelynek

az újbóli használatra előkészítendő átépítésekor egy 3. századi, korábbi sírkerthez tartozó faragványt építettek a kamra végébe, bejáratát pedig egy, profilált kerettel ellátott, szintén másodlagosan használt mészkőlappal zárták le. A kamra alját római téglákkal rakták ki.

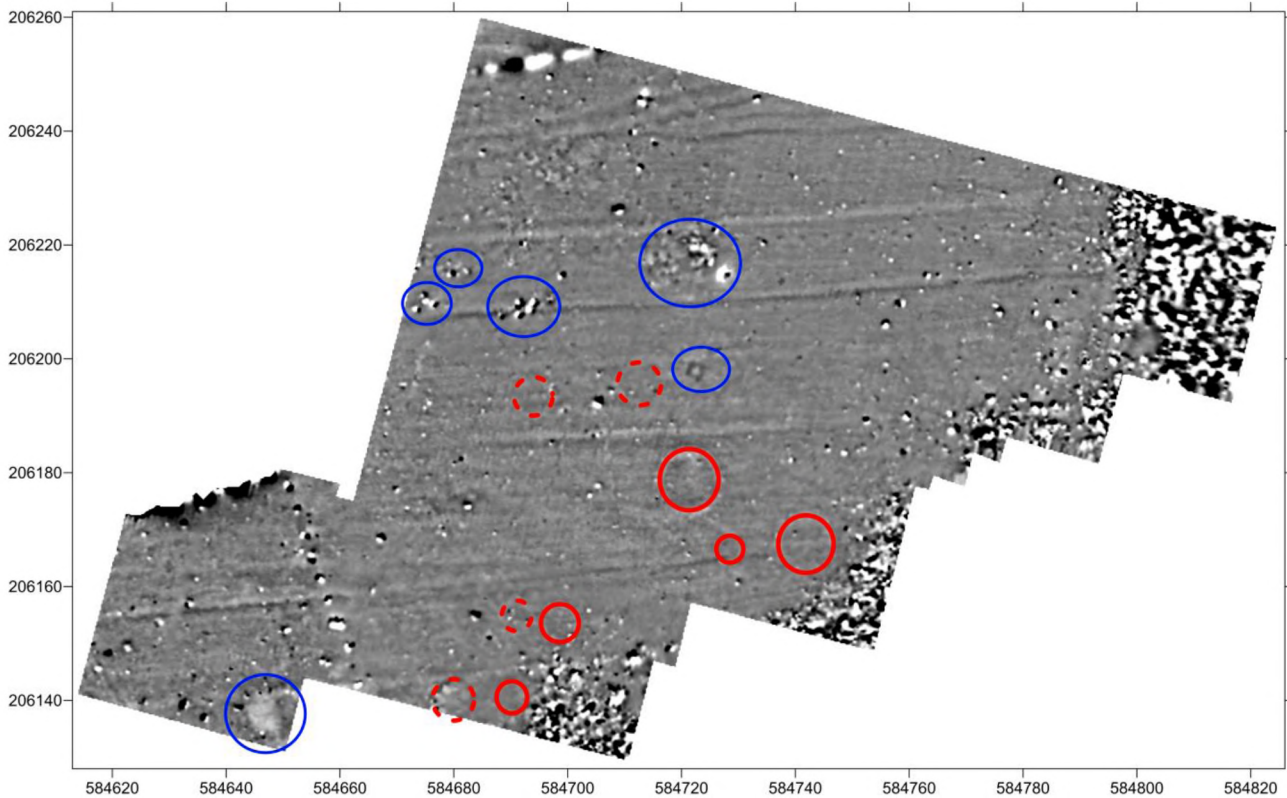
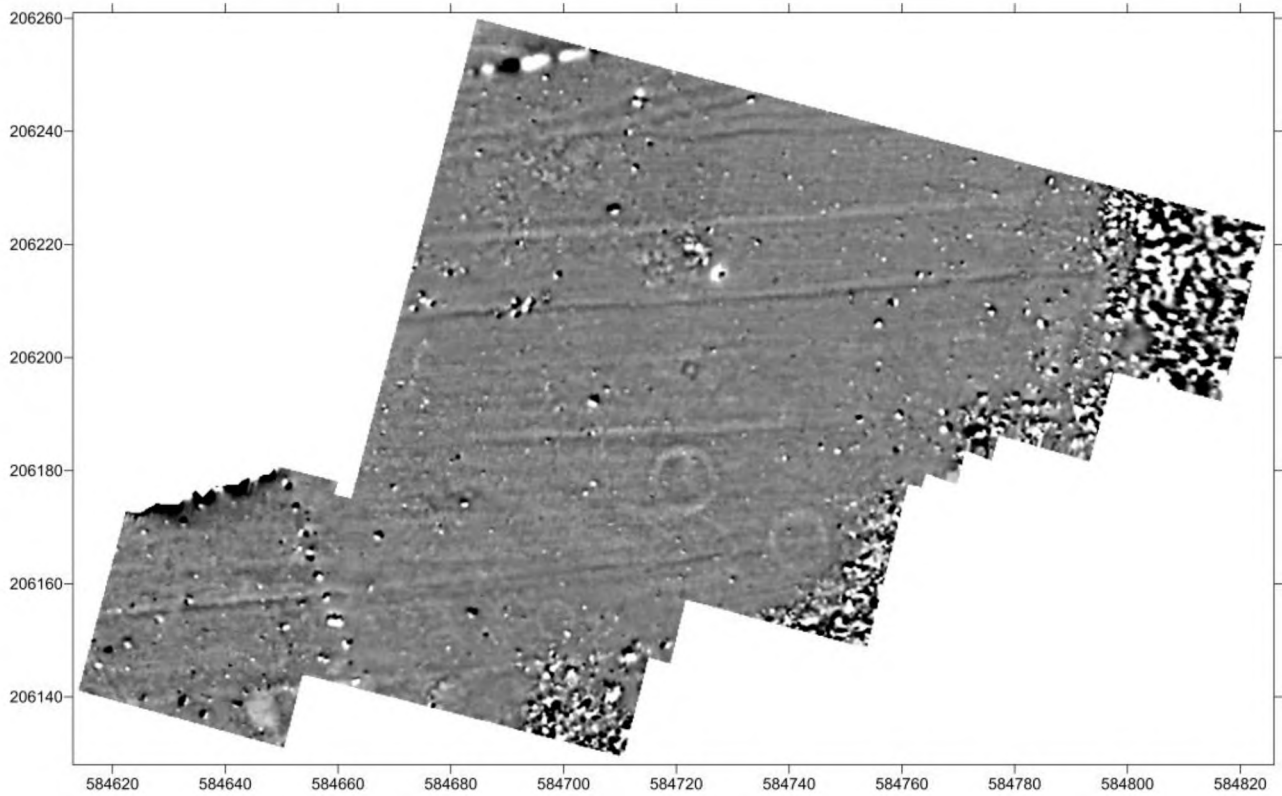
IRODALOM:

K. Palágyi, Sylvia (1981): Die römischen Hügelgräber von Inota. *Alba Regia* 19. 7-93.

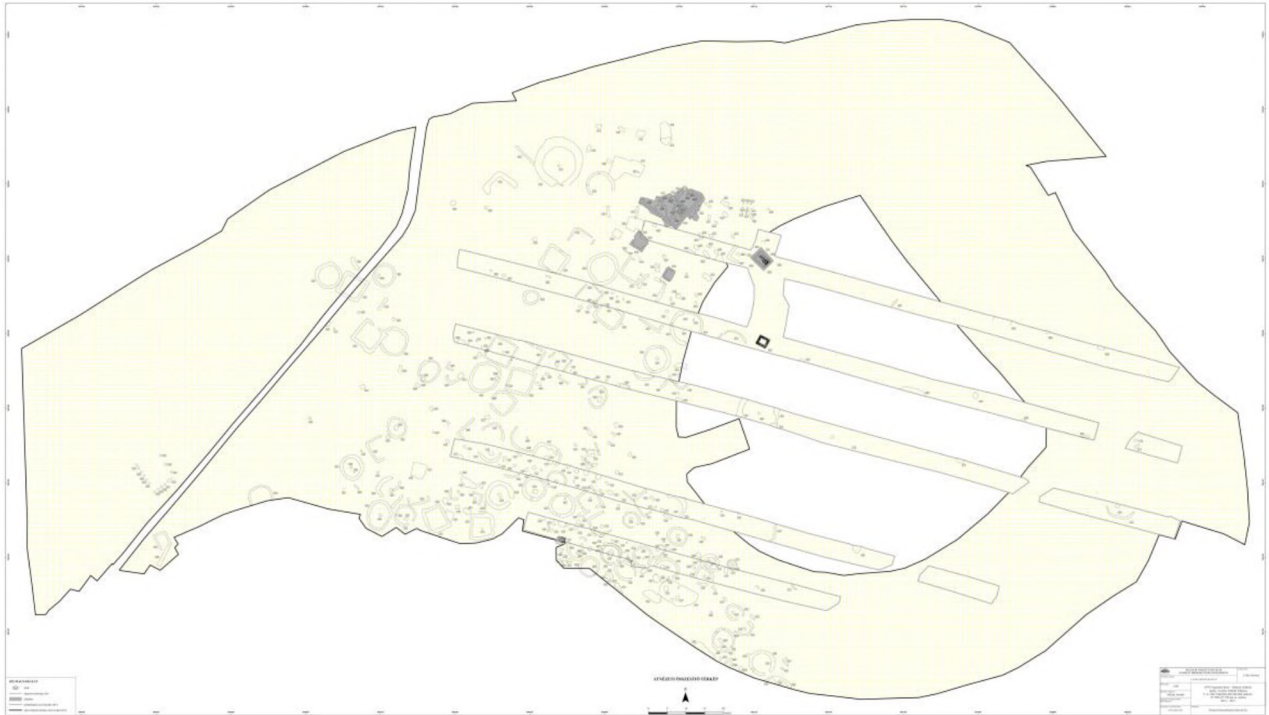
K. Palágyi, Sylvia – Nagy, Levente (2000): *Római kori halomsírok a Dunántúlon*. Veszprém

I ábra: A két halomsír leletanyaga a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum állandó kiállításában – részlet

2a-b. ábra: A halomsírok környékén végzett geofizikai felmérés összegzése (A felmérést a Magyar Földtani és Geofizikai Intézet végezte el.)

3. ábra: A 2014-2015. évi feltárás összesítő rajza (A geodéziai és térinformatikai munkát az Archeoline Kft. végezte el.)

4. ábra: A feltárási terület felülről (Fotó: Czajlik Zoltán)

5. ábra: Felszínhez közeli hamvasztásos sír az I. halom közelében

6. ábra: Gazdag edénymelléklettel kísért hamvasztásos temetkezés

7. ábra: Karcolt feliratú imbrex a sírban

8a-c ábra: Különböző mértékben megbolygatott temetkezések, a forgatott rétegben és a kavicsos altalajon

9a-b ábra: Sírkertek a.) nagy halmok közelében, b.) a halmoktól távolabb

10. ábra: Vízvezető csatorna által kettévágott négyzetes körítőárók a kerek árkok között

I | a ábra: A teljesen erodálódott, kisebb méretű halomsír nyoma

I | b ábra: A harmadik halomsír közelében előkerült hamvasztásos temetkezés, az északi szektorban

12. ábra: Késő római csontvázás sír az I. halom közelében

13a-b ábra: 4. századi temetkezés gyöngnyakláncának bontása és felszedése

14. ábra: Vasalt, bronzdíszítéses láda és tartalma

15. ábra: Jupiter- oltárkő töredéke

I 6a-b. ábra: A másodlagosan is felhasznált sírkamra

17a-b. ábra: A sírkamra nyugati oldalába épített férfialakos sírkő hátlapján egy mitológiai jelenet (Medea és gyermekei) látható, az oldalát szőlős mintázat díszíti

18. ábra: Kora római, négyzetes körítőfallal kialakított sírkert és a hozzá tartozó építmények együttese

19. ábra: 3D lézerszkennelés a sírkert épületegyütteséről – déli oldalon két, bolygatott, szögletes sírkamara. (A felmérést a Mensor3D Kft. végezte el.)

20. ábra: Az in-situ kiemelt sírok egyikének kibontása a restaurátorműhelyben

21. ábra: Umaként használt terra sigillata tál tisztítása – a széttört tál darabjait ólomhuzállal fogták össze, amelyeket utána laposra kalapáltak

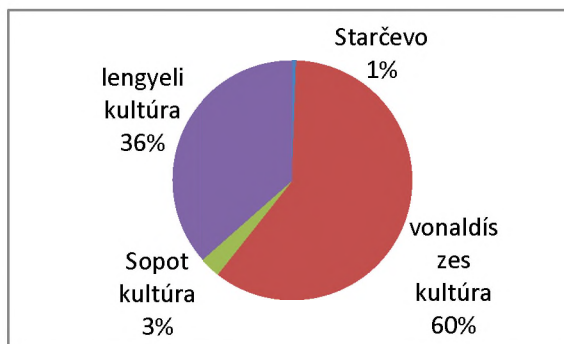
A NEOLITIKUS TELEPÜLÉSHÁLÓZAT KUTATÁSA VESZPRÉM MEGYE TERÜLETÉN

Regenye Judit

Laczkó Dezső Múzeum

A régészeti lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése számos történeti információt hordoz abból adódóan, hogy ezek a lelőhelyek lényegében múltbeli emberi tevékenységek nyomai. Az emberi közösségek és az őket körülvevő világ összefonódását tekintve, ennek egységként kezelése a lelőhelyek egymás közti kapcsolatában és egy táj kulturális változásainak magyarázatában hozhat eredményeket. Az elterjedési térképek adatainak értelmezése ezért jó kiindulópontot jelent – különböző irányú – településtörténeti kutatásokhoz. A településkutatás több szinten történhet. A vizsgálatok többnyire a legkisebb egységekre, a házakra, háztartásokra irányulnak, valamint a települések belső szerkezetének időbeli, térbeli rekonstrukcióját célozzák. Lelőhely szinten a települések és környezetük kapcsolatának vizsgálata történik egyrészt a helykiválasztás szempontjainak megértése végett, másrészt annak megértésére, hogy milyen tapasztalatai voltak a megtelepülőknek a környezetükkel kapcsolatban és miként változtatta meg a természeti tájat az emberi megtelepedés és földhasználat. A településkutatás regionális szinten a lelőhelyszóródás feltérképezésére irányul, illetve a lelőhelyek egymáshoz való viszonyát kutatja. A neolitikus települések itt következő elemzése a településterület és a társadalom szerkezetének összefüggéseit keresi feltételezve az emberi közösségekben működő rendszereknek a településszerkezetben való megnyilvánulását. Az emberi megtelepedés soha sem egyetlen a térben, nagyobb területek vizsgálata mintázatok kirajzolódását eredményezi. Ennek azért van jelentősége, mert azon az elvi alapon, hogy az anyagi kultúrában felismerhető rendezettség a társadalomban meglévő szerkezetek lenyomata, feltételezett, hogy a településszerkezet bizonyos fokig a társadalom szerkezetének a kivetülése, a környezeti tényezőkkel nem magyarázható vagy szokatlan mintázatok okait a neolitikus közösségek felépítésében, egymáshoz való viszonyában kell keresni. Az adott terület neolitikus települési adatainak számbavétele ilyen típusú vizsgálat kiindulópontját jelenti.

A vizsgált időszak a neolitikum, a Kr. e. 6. évezred közepétől az 5. évezred második feléig tartó korszak, a vizsgált terület pedig Veszprém megye területe a Dunántúl közepén. A kérdés az, milyen sajátosságokat tapasztalunk a neolitikus települések elhelyezkedésében ezen a területen és ezeket a sajátosságokat milyen tényezők okozhatták. A legnyilvánvalóbb tényező a táj változatossága. A területet délen a Balaton határolja, amely csak a neolitikum kezdetén játszott jelentős szerepet, később a lelőhelyeket a partvonaltól távol, a kedvező klímájú Balaton-felvidék medencéiben, a források körül találjuk. Ettől északra jól elkülönül a Bakony-hegység, sűrű erdő borította egészen a 19. századig, a neolitikum szinte teljes időszakában lakatlan volt. A következő tájegység a megye nyugati részén a Marcal folyó völgye a bele torkolló kis patakok sorával, itt a neolitikus települések a leginkább jellemzőnek mondható módon a patakok mentén, gyakran a torkolatok körül csoportosulnak. A geográfiai változatosság tehát szemlátomást befolyással bír a neolitikus településterület szerkezetére.

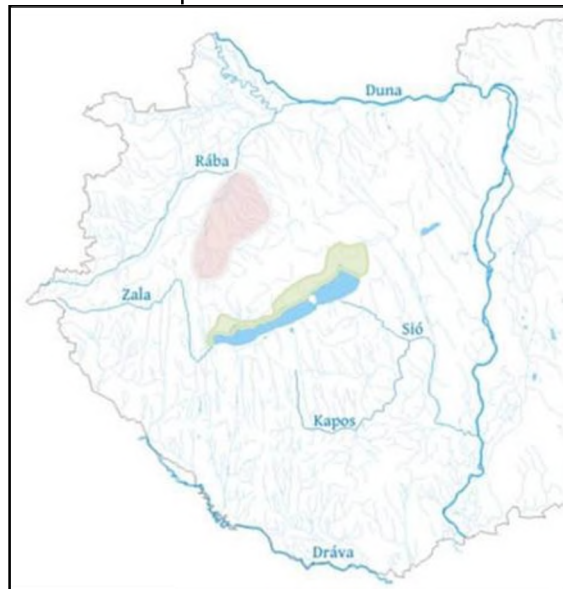
A neolitikum első felét a Kárpát-medence nyugati felében, így Veszprém megyében is a vondíszes kerámia kultúra (VK) jelenti, a korszak legelején csatlakozik ehhez egy Starčevo lelőhely. A VK időszakát a Sopot kultúra követi némi időbeli átfedéssel, majd pedig a lengyeli kultúra következik. A pillanatnyilag ismert neolitikus települések száma 178, ez a következőképpen oszlik meg közöttük: egy lelőhely a Starčevo kultúrába, 107 a VK-ba tartozik, 65 lengyeli és 2 biztosan a Sopot

kultúra lelőhelye, (további 3 bizonytalan felszíni lelet ebbe a kultúrába sorolva egészíti ki a számot).

A neolitikus települések rendszere egyenetlen eloszlást, egyes területeken sűrű hálózatot, másutt üres foltokat mutat a térben. A geográfiai adottságok rendező elvet jelentenek, de szükségszerűen további környezeti, társadalmi tényezők is számba jönnek a lelőhelyeloszlás szabályozásában. A környezeti faktort illetően a két időszak közül a VK-ra vonatkozóan történtek vizsgálatok a környezeti tényezőknek és a települési helyek kiválasztásának összefüggését kutatva, meghatározva a szóba jöhető talajfajtákat és klímazonákat (Lenneis 1982; 2001; Coolen 2017). Az eredmények alapján a helyválasztás tudatosnak és következetesnek tűnik. A VK és a lengyeli kultúra településterületének van egy szembeutó vonása, miszerint az elterjedési terület Európa szerte szigetszerű települési régiókból áll, melyek általában a nagyobb folyók vízgyűjtő területeihez kapcsolódnak (Lüning 1988, 46; Zápotocká 1986, 339). Ez a csoportokat képző szabály mindenütt érvényes volt az említett kultúrák európai településterületén (Lenneis 1982, 1; Milisaukas 2002, 172; Bánffy 2004, 333; Classen 2009). A lelőhelycsoportokat erdős lakatlan sávok választották el egymástól, ezeket az erdőterületeket a közösségek vélhetően hasznosították, ugyanakkor természetes határt is képeztek. A nagy régiókon belül csoportok képződtek és azokon belül kisebb települési koncentrációkat találunk. A szigetszerű elrendeződést a környezeti adottságok többé-kevésbé megmagyarázzák, azonban kevésbé determinált földrajzilag ez a települési régiókon belüli további csoportosulás. A neolitikus társadalmak általában kis közösségekből állnak, melyek politikailag önállóak és önellátók. Feltételezhető, hogy egy kisebb csoporton belül egyazon horizontban élt települések társadalmilag és gazdaságilag együttműködő egységek voltak (Milisaukas 2002, 162), ugyanakkor nem feltétlenül minden lelőhely volt azonos típusú település, a csoportosulást okozhatta a lelőhelyek funkcionális struktúrája is. Ez a sajátos települési rendszer egyértelműen a neolitikus társadalom terméke volt.

A vizsgált területen két nagy települési csoportot találunk a VK és a lengyeli kultúra idején. (I. ábra) Az egyik csoport a Balatonfelvidéket és a Séd-völgyét, a másik a Mar

cal folyó vízgyűjtő területét foglalta el. Közöttük a Tapolcai-medencétől északkeletre haladva a Bakonyon át 20–30 km széles lakatlan sáv húzódott hosszú évszázadokon át. Ez a távolság két ilyen csoport között átlagosnak mondható a VK településterületének más részein is.

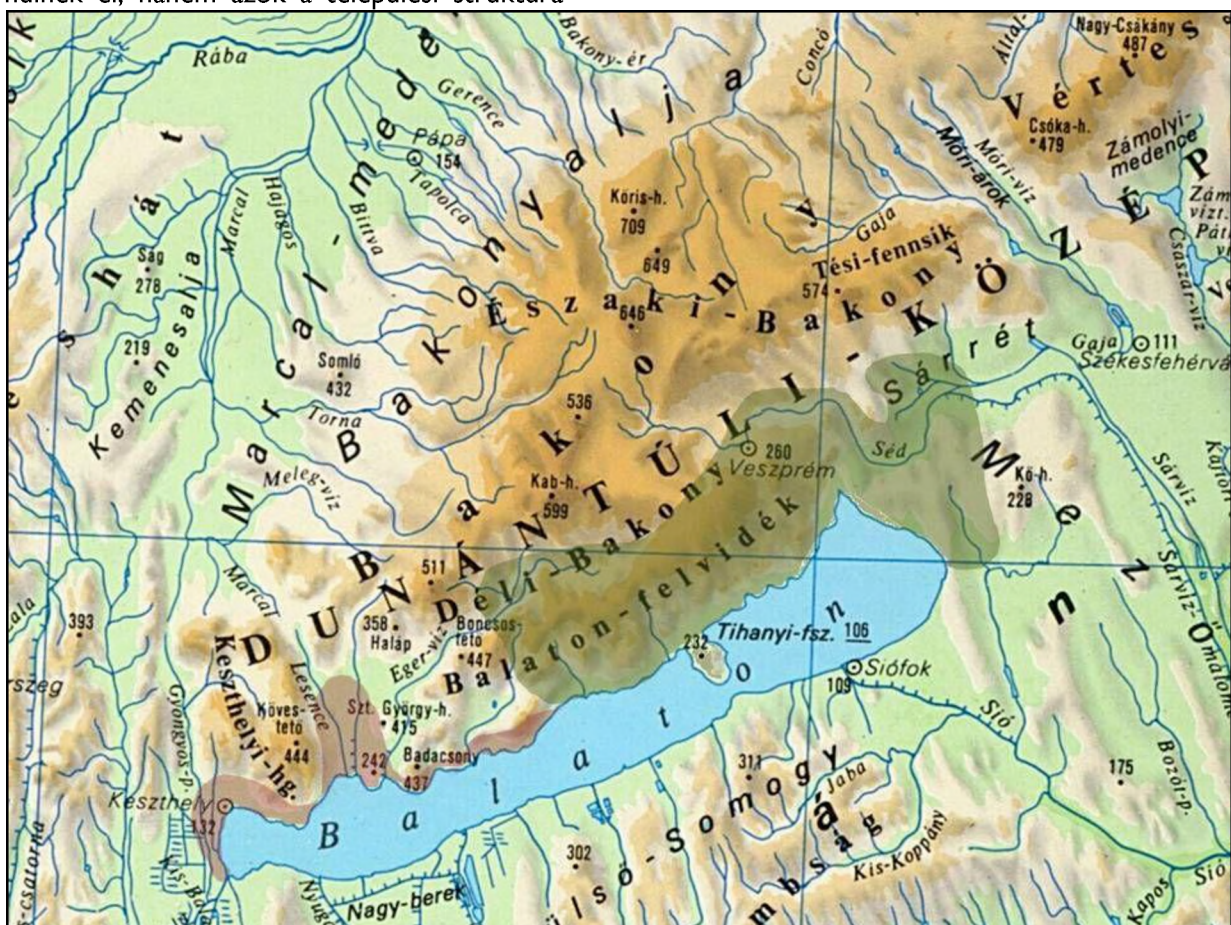
I. ábra: A VK települési csoportjai a Dunántúli közepén

A csoporton belül a lelőhelyek természetesen nem egy horizontot képviselnek, de szükségszerűen vannak köztük egykorúak is. A térképen ábrázolt határvonal körbefogja a teljes kiterjedést. Két csoport egy ekkora területen – ez teljes mértékben megfelel a neolitikus kultúrák gyakorlatának. Csupán egyetlen dolog különös ebben a helyzetben. Az, hogy a két csoport nem csak ugyanott élt a vonaldiszes és a lengyeli kultúra idején, de a határvonaluk teljesen megegyezett a neolitikum végső szakaszáig, amikor változott a helyzet, a csoportok között műhelycentrumok jelentek meg a Bakonyban a radiolarit nyersanyag előfordulásuk körül. A határvonal, a terület változatlansága a közösség mentalitásából fakadó gyakorlat, azt tükrözi, hogy a közösségi emlékezet töretlenül működik generációról generációra, miközben az egyedi jelenségek változnak (az egyének váltakoznak, az egyes települések megszűnnek, esetleg újra települnek), a csoport kollektív identitása azonban változatlan marad. A neolitikus közösségek esetében korlátozott értelemben beszélhetünk közösségtudatról, arról hogyan értelmezték az identitás fogalmát meglehetősen bizonytalan fogalmat alkotunk csupán (Whittle 2003, 71). A következetesen ismétlődő települési adatok azt mutatják, hogy

mindennek ellenére a csoporttudat bizonyos mértékben mégis létezhetett. Két dolgot kell megjegyezni ezzel kapcsolatban. Az egyik, hogy az itt említett határok nem a táj látható elemeit követik. A határnak nem kellett szükségszerűen az adott vonalon futnia. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a táj és az emlékezet kapcsolatát általában látható jelek, *landmarker* alapján szokták elemezni. (Küchler 1993, 103) Itt ilyenek nincsenek, a határvonal állandósága pusztán a közösségi emlékezeten alapul. A táj és emlékezet ilyen jelek nélküli kapcsolata régészetiileg más területeken is megfigyelhető. Ezt látjuk például az Európa egy részén a neolitikum óta létező, a bronzkorban kibontakozó szokásban, amikor hosszú időn keresztül használnak folyókat, mocsarakat áldozatok letételére. A másik megjegyzendő dolog, hogy a szóban forgó területi csoportok nem a tárgyi emlékezet stilsztikai variánsai alapján különböznek el, hanem azok a települési struktúra

elemei. A települési struktúra tehát nem természetes határokhoz igazodik, nem az anyagi kultúra változása befolyásolja és az adatok ismétlődő egybeesése miatt nem is a véletlenül múlik. A terület mozaikos geográfiai jellege – mint láttuk – megjelenik a települési struktúrában, de a régészeti adatok nincsenek ezzel teljesen összhangban, mivel a lakatlan sáv legalább részben éppúgy alkalmas a megtelepedésre, mint a használt táj. Ez az ellentmondás indokolja a neolitikus településszerkezet vizsgálatának szükségességét.

A vizsgált területen a százat meghaladó számú vonaldíszes lelőhelynek mintegy egyharmada található a Marcal folyó medencéjében, a kétharmada a Balaton és a Séd-patak közötti széles sávban. Az elmúlt évtizedekben elsősorban az utóbbi területen folytak a VK településeit célzó kutatások, ezért a továbbiakban csak ezt a csoportot vizsgáljuk (2. ábra).

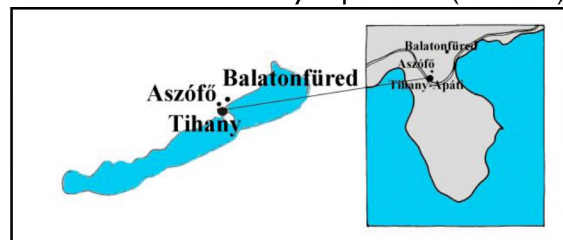
2. ábra: VK csoport a Balatontól északra, a kialakuló fázis elterjedése a Balaton nyugati medencéjében, a későbbi lelőhelyek a Séd és a Balaton között.

A csoport települései időben a VK kialakulásától (5600–5500 BC [Bánffy–Oross 2010, 268]) a legvégéig (5000–4900 BC [Oross–Bánffy

2009, 186]) tartó időszakot képviselik. Természetesen a csoporthatáron belül mutatkozik valamiféle települési dinamizmus, ennek a kro-

nológiai tényezője esetenként jól követhető, a háttérben meghúzódó társadalmi okok azonban még további vizsgálatot igényelnek. A csoportthár kontinuitásának kérdése a korábbiakban csupán abban az összefüggésben merült fel, hogy a hagyományok továbbadása miként történhetett két különböző régészeti kultúra között (Regenye 2011, 70). Nem vizsgáltuk azonban a csoport képződésének történetét a VK kialakulásától kezdve. A generációk közötti információ-átadás mozgatórugói mellett érdekes lehet az is, miért pont ez a jelenség vált ebben a folyamatban régészeti azonosíthatóvá. A csoport képződésének időbeli áttekintése közelebb vihet bennünket a válaszhoz. A neolitikum legkorábbi horizontja megjelenik a Balaton északi partján, de nem mindenütt. A tó nyugati medencéjében a VK kialakuló fázisának lelőhelyei sorakoznak közvetlenül a partvonal mentén (Bánffy 2004, 332; Bánffy – Oross 2009, 220; Oross – Bánffy 2009, 177). Ez a típusú leletanyag a tó keleti medencéjében nem található meg, az a partszakasz ekkor még lakatlan volt. Az északi parton a Tihanyi-félsziget nyakán találunk viszont egy erős balkáni hatást mutató Starčevo lelőhelyet – és

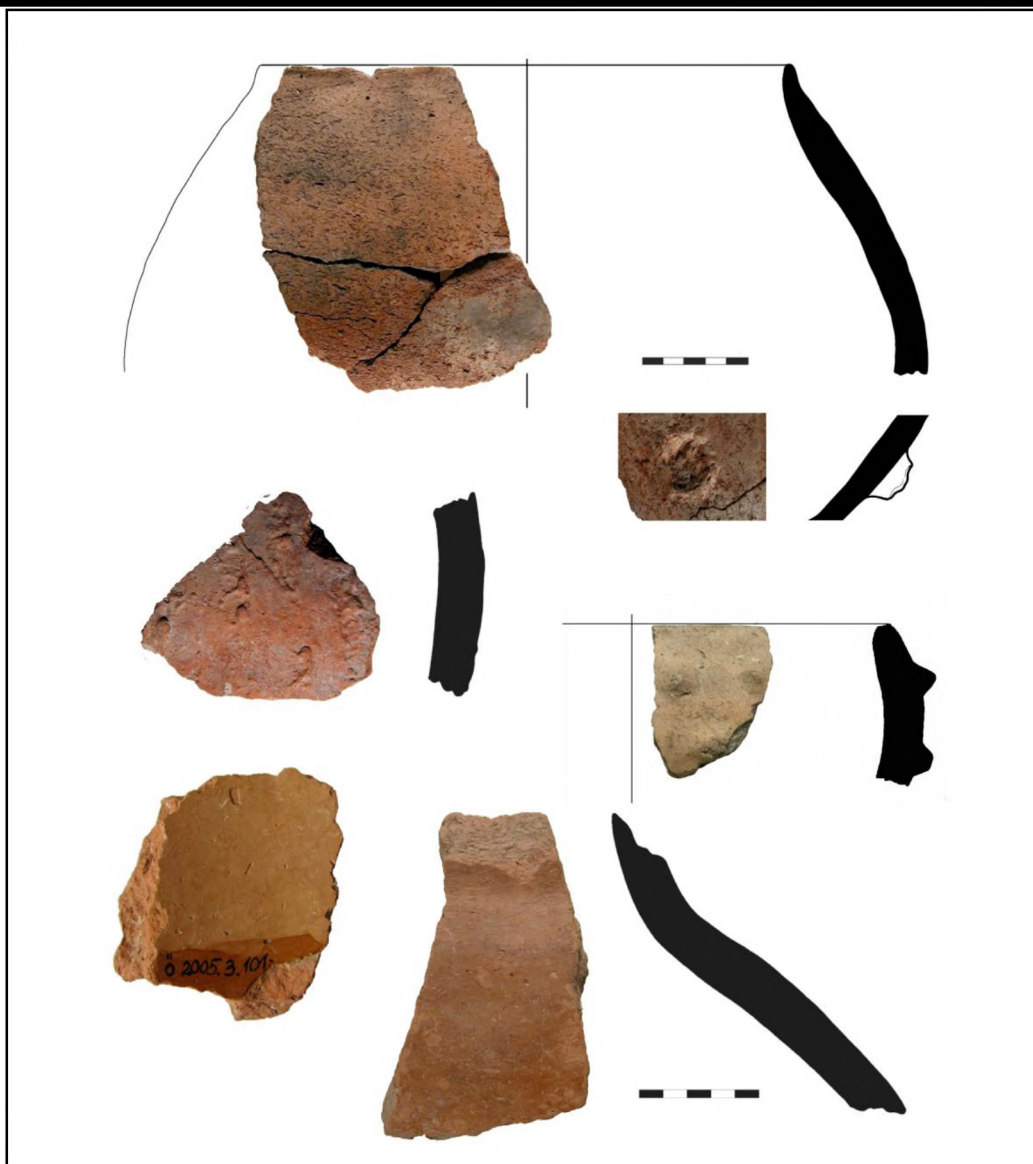
két bizonytalan további adatunk van (Regenye 2007; 2010; 2011), melyek közvetlen kapcsolatba hozhatók Tihany–Apátival. (3. ábra)

3. ábra: A tihanyi lelőhely és környezete

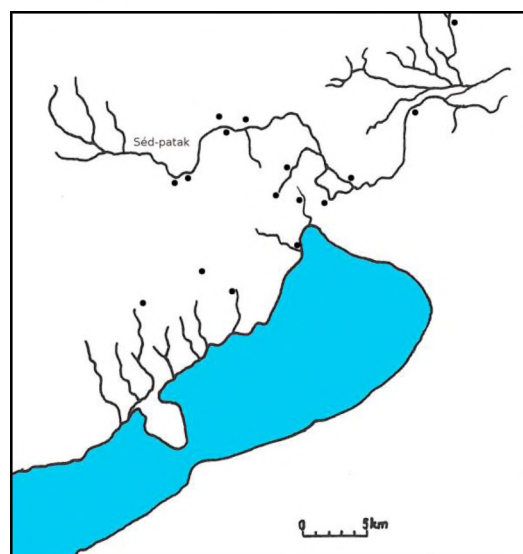
Mintegy 2 km-re északra találjuk Aszófő határában az egyik lelőhelyet és 6 kilométerre északkeletre Balatonfüred–Arács határában a másikat. Az aszófői lelőhely helyzete, a Tihanyi-félszigetet övező mocsár északi szélén emelkedő domb alján, a tihanyhoz hasonló. Ez jelenti a kapcsolatot a két település között, a szőlőben gyűjthető felszíni anyag nem vitt közelebb bennünket a lelőhely korának pontos meghatározásához. Az arácsi is elmocsarasodott patakmeder feletti domb lábánál került elő. A leletanyag erősebben kapcsolódik Tihanyhoz. (4. ábra)

4. ábra 1-2. Tihany–Apáti, leletanyag

Feltárás hiányában egyik lelőhelyről sem rendelkezünk kronológiai adatokkal, de a szituáció azt sugallja, rövid életű megtelepedéssel számolhatunk. Mivel nem látunk a környéken a VK legkorábbi szakaszára utaló adatokat, feltételezzük, hogy a tihanyi közösség izolálódott, a demográfiai egyensúly megbillent és megszakadt a települési folytonosság (Regenye 2010). Mindenesetre a Balatonnak ezen a felén a benépesedés valamivel később következett be és jól látható, hogy a folyamat nem a VK kialakuló fázisának lelőhelyeiről, azaz nyugatról indult, hanem a Séd-patak mentén keletről történt (Regenye 2008, 21). (5. ábra)

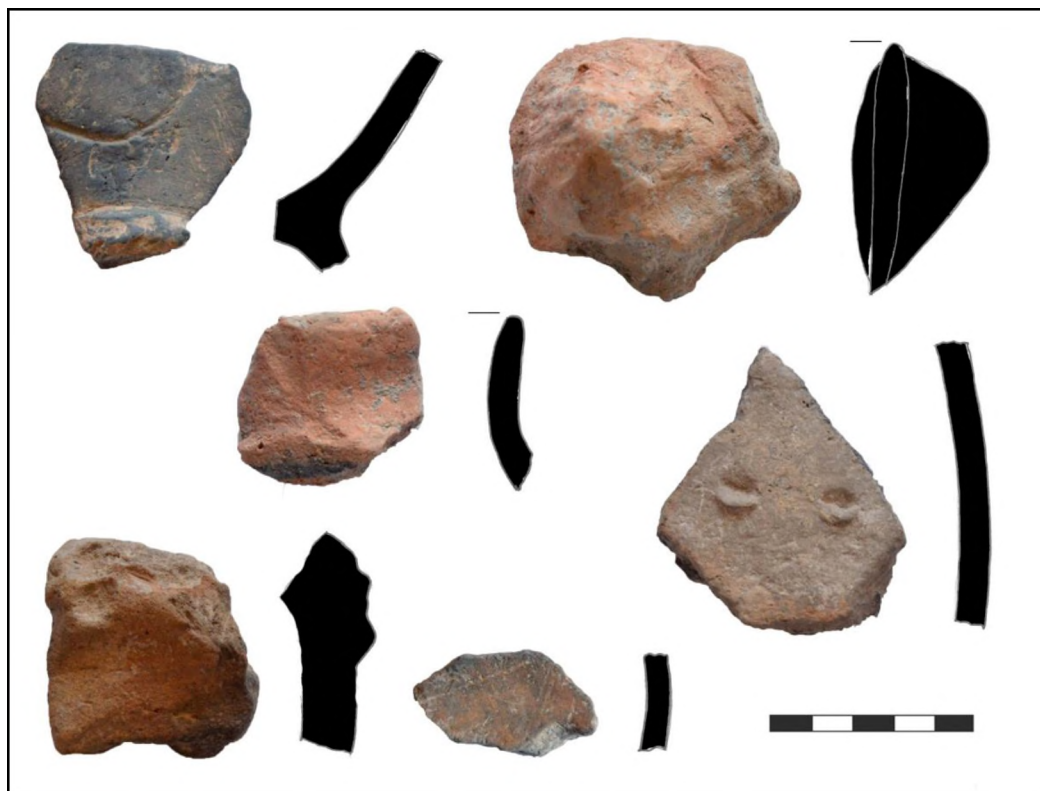
5. ábra: A VK legkorábbi lelőhelyei a csoport területén

6. ábra: Litér, leletanyag

A lelőhelyek már nem a tó partján sorakoznak, hanem a Séd árterében Veszprémig (Litér) (6. ábra), majd a Balatonba folyó patakok mentén

jelennek meg (Balatonalmádi–Vörösberény, Felsőörs) és elindul a Balaton-felvidék birtokba vétele (Veszprémfajs, Hidegkút) (7–8. ábra).

7. ábra: Balatonalmádi–Vörösberény, leletanyag

8. ábra Veszprémfajsz, leletanyag

A későbbi csoportterületnek még csak a keleti fele körvonalazódott a VK korábban legkorábbiak nevezett (Kalicz 1978-79; 1995; Bánffy – Oross 2009, 179) Bicske–Bíňa fázisában. A Séd ettől kezdve lesz fontos tényezője a települési hálózatnak. A Sárvízen keresztül vízi útvonalat jelent a Duna felé és ezáltal a Duna völgyében észak felé haladó kommunikációs csatorna egy ágát képezi. A neolitikus leletanyag vizsgálata során többször tapasztalhatjuk, hogy a Dunán túl közepe, a Balaton-vidék a távolság ellenére közvetlen összeköttetésben volt a Duna völgyével. Ezt legszembetűnőbben a lengyeli kultúra idején érzékeljük, de a kezdetek a Bicske–Bíňa fázisba nyúlnak vissza. Egy jellemző példa a Séd közvetítő szerepére a Nemesvámoson, a Séd egy mellékvízének forrásánál feltárt Sopot temetkezés Spondylus melléklettel (Regenye 2016). A Dunántúl belsejében, a „Spondylus-úttól” távol előkerült kagylóékszer nyilván a leírt vízi úton jutott az előkerülés helyére. A csoporthatár szempontjából egyetlen figyelemre méltó jelenséget látunk, mégpedig azt, hogy a Séd mentén Veszprémnél megállt a lelőhelyek sora, a patak felső folyásánál nem találunk további VK lelőhelyeket, és később sem a fiatalabb VK, sem a lengyeli kultúra idején nem lépték át a várostól nyugatra a Sédbe torkolló Tekerés-patak vonalát – a már említett késő lengyeli településszerkezeti változásig.

A VK vizsgált csoportja a keszthelyi fázis (Kalicz 1991) idején töltődött fel lelőhelyekkel. A Balaton-felvidék medencéiben és a Veszprémi-fennsík ekkor jelennek meg a csoporton belüli lelőhely-sűrűsödések, melyek közül a legismertebb a Vázsonyi-medence (Mészáros 1948). A települési sűrűség intenzívvé válása a

fiatalabb VK időszak széles körben ismert jelensége (Bánffy – Oross 2009, 224). A lelőhelyek terjeszkedése nyugati irányban tovább folytatódott az előző fázishoz képest, a csoport nyugati határa ekkor érte el végleges vonalát, méghozzá egy egyenes, Balatonakali és Monoszló között húzott kissé északnyugat-délkeleti irányban tájolt vonal formájában. A lengyeli kultúrában ugyanez a vonal képezi a határt, Monoszlótól nyugatra akkor sem terjedt a településterület, még ha ettől a csoporthatártól távol található egy lelőhely, mégpedig Zalahaláp. Egy speciális helyzetű lelőhelyről van szó, a Haláp-hegyen nem szokványos neolitikus települési körülmények között ismert egy kisebb lelet-előfordulás, mely a fekvése miatt nyilvánvalóan a bazaltkitermeléssel hozható összefüggésbe. Az egész neolitikum folyamán a bazaltnak mint kőnyersanyagnak igen jelentős szerepe volt, lévén a csiszolt balták gyakori nyersanyaga. Hasonló szituációt találtunk a Somló-hegyen, egy másik jelentős bazalt nyersanyagforrás területén. Itt ugyancsak távol a településterülettől egy VK lelőhelyet regisztráltunk. Ezeknek a kitermelőhelyeknek a kutatása még nem történt meg annak ellenére, hogy tudjuk, a Balaton-felvidék bazalt előfordulásai fontos nyersanyag lelőhelyeknek számítottak. A lengyeli kultúra idejéből erre vonatkozó anyagvizsgálati adatokkal rendelkezünk egy Veszprém határában talált balta előforma lelet kapcsán (Antoni 2012; Oláh et al. 2012). A településterület szempontjából tehát a Haláp-hegyen feltételezhető kitermelőhely nem jelent módosító tényezőt. A lelőhelycsoport határának van még egy érdekes vonatkozása. A VK keszthelyi fázisában véglegesedett lelőhelycsoportnak a nyugati,

illetve a kialakuló fázis parti sávban húzódó lelőhelyeinek a keleti végpontja lényegében egybeesik. A kialakuló fázisnak a Balaton északi partján sorakozó lelőhelyei közül Zánka az utolsó, ez közvetlen szomszédságban van (500 m a távolság) Balatonakali–Ság-pusztával, a későbbi lelőhelycsoport parthoz közeli legnyugatibb lelőhelyével. Az elterjedési határok ilyen illeszkedése nyilván nem véletlen, okát egyelőre nem látjuk.

A VK legkésőbbi horizontja és a Sopot kultúra idejéből kevés lelőhelyet ismerünk, a települési csoport látszólag megszűnik, de a lengyeli kultúra idején ugyanott, változatlan határokkal jelenik meg újra. Két szempontra világít rá a lelőhelyeknek ez az elrendeződése: egyrészt határozott kontinuitást mutat a VK és a lengyeli kultúra között, másrészt felhívja a figyelmet egy ellentmondásra, miszerint olyan korban tapasztaljuk a területi integritás kontinuitását, amikor egyébként az éles határok ismer-

etlen fogalmat jelentenek. Mindkét szempont további kutatást igényel.

Ha már határokról van szó, akkor meg kell említeni, hogy éppen a vizsgált területen, a Balatontól északra húzódik a Kalicz Nándor által meghatározott átmeneti sáv a VK keszthelyi és kottafejes/zselizi csoportjai között (Kalicz 1991, 5, Abb. I; Bánffy – Oross 2009, 182.). A VK vizsgált csoportja teljes egészében az átmeneti sáv része. Számtalan példa mutatja, hogy a kerámiastílusok között nem lehet éles határt húzni (Raczký et al. 2014), ebben az esetben sem meglepő, hogy vegyes leletanyagot találunk a lelőhelyek nagy részén. Jellemzően a keszthelyi típusú leletanyag a zselizivel keverten fordul elő (Mencshely) (9. ábra), találunk kisebb számban keszthelyi és kottafejes összetételű leletanyagokat is (Kup). A különbségnek időbeli faktora lehet.

9. ábra: Mencshely, leletanyag

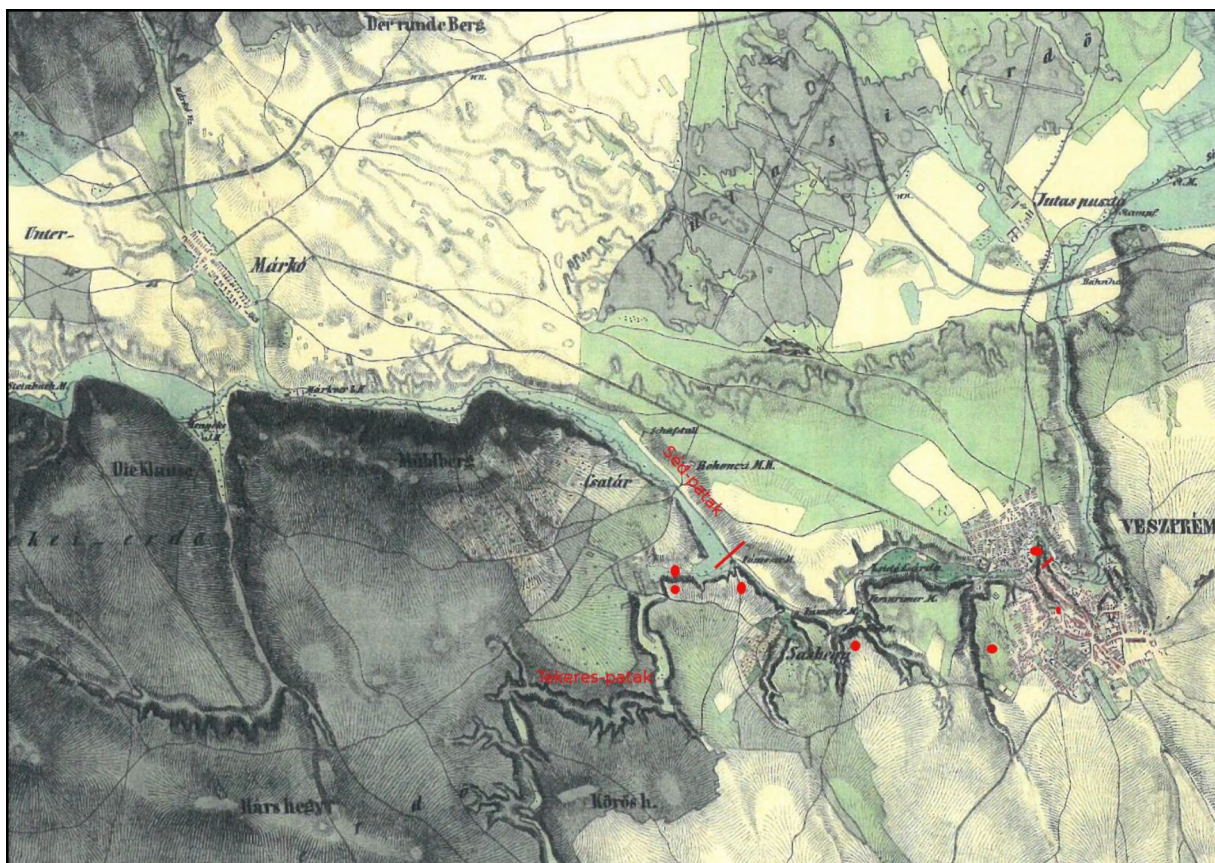
Vannak azonban tisztán zselizi lelőhelyek a csoporton belül. Először kifejezetten kronológiai eltérésként mutatkozott a jelenség, ugyanis az ismert lelőhelyek között közös vonásként a leletanyag késői jellegét lehetett felfedezni (Veszprém–Vár, Nemesvámos–Baláca-pusztá és a csoporton kívül, a Balatontól délre Látvány). Ez vezetett ahhoz a feltételezéséhez, hogy a VK legvégén a zselizi típusú lelőhelyek délebbre húzódásával területi átrendeződés történhetett a Dunántúl közepén (Regenye 1995). Újabb ismertté vált lelőhelyek (Veszprém–Kasza-völgy, Litér) (10. ábra) nem korlátozzák a tisztán zselizi leletanyagot a VK legkésőbbi horizontjára a vizsgált csoportban.

10. ábra, Veszprém, Kasza-völgy, leletanyag

Mutatkozik egy másik összefüggés is a leletanyag stilisztikai besorolása és a megtelepedés intenzitása között abban, hogy a tisztán zselizi lelőhelyek kis, rövid életű településeknek bizonyultak. Amíg csak a kronológiai összefüggés mutatkozott, a megoldást is ezen a síkon kellett keresni, de a lelőhelytípus mint faktor megjelenése színezi a helyzetet. Az egy-egy háztartásként értelmezhető kis települési egységek tisztán egy kerámiastílust használnak és

ez esetenként a zselizi stílus. Eszerint lehetséges, hogy azok a települések, ahol vegyes leletanyagot találunk, más-más stílusú edényeket használó háztartásokból állnak össze. Kerámiavizsgálatok nélkül ez messzemenő következtetés, lehetségesek más interpretációs lehetőségek is, de nem kizárt annak fényében, hogy a kerámiakészítés technológiai különbségeit másutt már sikerült háztartási szinten bizonyítani (Kreiter et al 2017).

11. ábra: A VK lelőhelyei Veszprém területén Magyarország második katonai felmérése térképén. A térképen piros vonal jelöli a Séd-patak azon szakaszának határait, ahol magas parton találjuk a lelőhelyeket

Sajátos, csak kifejezetten Veszprém város környékére jellemző a VK lelőhelyeknek a Séd mélyen bevágódott völgye fölött, magasan való elhelyezkedése. (11. ábra) A Séd a város területén 60–80 méter mély völgyet vágott a dolomit fennsíkba, és hatalmas kanyarulatokat leírva kerüli meg a várat, majd fordul északra, aztán keletre. Innentől a pataknak széles, mocsaras a völgye, helyenként több ágra szakad, tehát a neolitikum korai szakaszában megfelelő életteret biztosított. A dolomitba mélyen bevágódott patakmeder meredek sziklás partja nem látszik alkalmas helyválasztásnak, a két Veszprém belvárosi lelőhely (Nándor-telep és Nyúlkertek) közül az utóbbi mégis a patak magas, déli partjára települt. A VK fiatalabb

időszakában további 5 lelőhelyeket találunk a városban és környékén ilyen helyzetben. Tény, hogy a patak még a 19. században is nagyobb vízhozamú, árvízveszélyes vízfolyás volt, de ez önmagában nem indokolja a lankás északi part helyett a magasan fekvő déli part választását ezen a mintegy 5 kilométeres szakaszon. A helyválasztás pillanatnyilag párhuzam nélküli a VK történetében. A Tekerés-patak torkolatánál találjuk a Séd mentén a legnyugatibb lelőhelyeket, az említett öt településből 3 a torkolat körül telepedett. A nagyjából dél-északi irányban folyó, majd a nemesvámosi Körös-hegyet megkerülve kelet, a Séd felé forduló patak határvonalat képez, a torkolattól eltávolodva neolitikus lelőhelyeket csak a forrásánál

találunk (Regenye 2016) Nemesvámoson. A csoport határvonala követi a patak folyását, a forrásterülettől egyenes vonalban halad nyugat felé a Balaton-felvidéken a már említett nyugati, Balatonakali–Monoszló záróvonaltól. A lengyeli kultúra idején egészen a Tekerés-patakig nem nyúlik el a településterület, a pusztán egy kilométerre fekvő Veszprém – Nyúlkertek

előhely az utolsó a Séd mellett és innen ugyanúgy dél, majd nyugat felé fordul a határ. A csoport határ két ponton, itt Veszprém nyugati szélén és a Balatonakali–Monoszló vonalon egyértelműen mesterséges és áthagyományozódott módon működött a VK és a lengyeli kultúra idején.

IRODALOM

- Antoni, J. (2012): "Metamorphosis of the rock". Depot find of stone tool preforms at Veszprém-Kádárta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 63. 5–42.
- Bánffy, E. (2004): *The 6th millennium BC boundary in western Transdanubia and its role in the central European Neolithic transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement)*. *Varia Archaeologia Hungarica* XV, Archaeological Institute of the HAS, Budapest
- Bánffy, E. – Oross, K. (2009): Entwicklung und Dynamik der Linearbandkeramik in Transdanubien. In: Zeeb-Lanz, A. (Hrsg.) *Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa*. Beiträge der Internationalen Tagung in Herxheim bei Landau (Pfalz) vom 14.–17. 06. 2007. Verlag Marie Leidorf GmbH . Rahden/Westf. 219–240.
- Bánffy, E. – Oross, K. (2010): The earliest and earlier phase of the LBK in Transdanubia. In: Gronenborn, D. – Petrasch, J. (Hrsg.) *Die Neolithisierung Mitteleuropas*. Internationale Tagung, Mainz 24. bis 26. Juni 2005. RGZM Tagungen Band 4. 255–272.
- Classen, E. (2009): Settlement history, land use and social networks of early Neolithic communities in western Germany. In: Hofmann, D. – Bickle, P. (eds) *Creating Communities. New Advances in Central European Neolithic Research*. Oxbow Books, Oxford-Oakville 95–110.
- Coolen, J. (2017): Verbreitung der Linearbandkeramik, Stichbandkeramik und Lengyel-Kultur in Bezug zu naturräumlichen Faktoren. In: Lenneis, E. (Hrsg.) *Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 26–33.
- Kalicz, N. (1978–79): Funde der ältesten Phase der Linearbandkeramik in Südtransdanubien. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der UAW* 8–9. 13–46.
- Kalicz, N. (1991): Die Keszthely-Gruppe der Transdanubischen (Mitteleuropäischen) Linienbandkeramik im Lichte der Ausgrabung in Kustánszeg (Westungarn). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 5–32.
- Kalicz 1995
- Kalicz, N.: Die älteste Transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47. 23–59.
- Kreiter, A. – Marton, T. – Gomart, L. – Oross, K. – Pánczél, P. (2017): Looking into houses: analysis of LBK ceramic technological change on a household level. In: Burnez-Lanotte, L. (ed.) *Matières à Penser: Raw materials acquisition and processing in Early Neolithic pottery productions*. Paris: Société Préhistorique Française 111–132.
- Küchler, S. (1993): Landscape as Memory: The Mapping of Process and its Representation in a Melanesian Society. In: Bender, B. (ed.) *Landscape: Politics and Perspectives*. Berg Providence/Oxford 85–106.
- Lenneis, E. (1982): Die Siedlungsverteilung der Linearbandkeramik in Österreich. *Archaeologia Austriaca* 66. 1–19.
- Lenneis, E. (2001): The beginning of the Neolithic in Austria – a report about recent and current investigations. *Documenta Praehistorica* XXVIII. 99–116.
- Lüning, J. (1988): Frühe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35. 27–93.
- Milisauskas, S. (2002): Early Neolithic, the first farmers in Europe, 7000-5500/5000 BC. In: Milisauskas, S. (ed.) *European Prehistory. A survey*. Kluwer Academic/Plenum Publishers New York 143–192.
- Oláh, I. – Bendő, Zs. – Szakmány, Gy. – Szilágyi, V. – Péterdi, B. (2012): Results of the

archaeometric analyses of stone implement preforms from Veszprém-Kádárta (W-Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 63. 43–68.

Oross, K. – Bánffy, E. (2009): Three successive waves of Neolithisation: LBK development in Transdanubia. *Documenta Praehistorica* 36. 175–189.

Raczky, P. – Anders, A. – Siklósi, Zs. (2014): Trajectories of Continuity and Change between the Late Neolithic and the Copper Age in Eastern Hungary. In: Schier, W. – Draşovean, F. (eds.) *The Neolithic and Eneolithic in southeast Europe New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC*. Rahden/Westf. 319–346.

Regenye, J. (1995): Adatok a határvonal módosulásához a zselizi csoport késői időszakában néhány Balaton körüli lelőhely alapján. *Pápai Múzeumi Értesítő* 5. 139–148.

Regenye, J. (2007): A Starčevo- kultúra települése a Tihanyi-félszigeten. A settlement of the Starčevo culture on the Tihany Peninsula. *Ősrégészeti Levelek/ Prehistoric Newsletter* 8–9. 5–15.

Regenye, J. (2008): Litér–Papvászár-hegy neolitikus település a Séd-patak mellett. A lelőhely feltárása és a kerámia elemzése. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 25. 7–22.

Regenye J. (2010): What about the other side: Starčevo and LBK settlements north of Lake Balaton. In: Kozłowski, J. K. – Raczky, P. (eds): *Neolithization in the Carpathian Basin: northernmost distribution of the Starčevo/Körös culture*. Papers presented on the symposium organized by the EU Project FEPRE. Kraków-Bodapest 53–64.

Regenye, J. (2011a): *Kő és agyag. Település és életmód a neolitikum–rézkor fordulóján a Dunántúlon*. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, Veszprém

Regenye, J. (2011b): Tihany-Apáti, a Starčevo culture site in Western Hungary. In: Botić, K. – Kovačević, S. – Ložnjak Dizdar, D. (eds.): *Panonski prapovijesni osviti. Zbornik radova posvećenih Korneliji Minichreiter uz 65. obljetnicu života*. Zagreb 131–149.

Regenye J. (2016): A Sopot kultúra temetkezése Nemesvámosról. *Archaeologiai Értesítő* 141. 93–108.

Whittle, A. (2003): *The Archaeology of People: Dimensions of Neolithic Life*. Routledge London/New York

Zápotocká, M. (1986): Lengyel und die Kulturgruppen mit Stichverzierung. In: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur*. Nové Vozokany 339–345.